

BAKKERSTERMINOLOGIE IN WEST-VLAANDEREN	82
<i>Tania Jaecques</i>	
DE BEDELINGEN BIJ DE UITVAARTMIS IN OOST-VLAANDEREN (19de-eeuw)	103
<i>Frans Van Bost</i>	
ZOEKEN EN ZANTEN	
MARKTZANGERS EN -LIEDEREN: ASSENEDE, BRUGGE, ST.-DENIJS-BOEKEL EN ST.-NIKLAAS	124
<i>Willy L. Braekman</i>	
DE JEFKESPEER	126
<i>Danny Lamarcq</i>	
DE TONGENSLIJPER OF EEN MERKWAARDIG TUINBEELD TE EXAARDE	128
<i>Marcel Pieters</i>	
MENSEN EN DINGEN	
IN MEMORIAM MAURITS J. BROECKHOVE	129
<i>Renaat van der Linden</i>	
IN MEMORIAM MARGRIET MAURISSENS (wed. F.M. OLBRECHTS)	131
<i>Renaat van der Linden</i>	
VOLKSDEVOTIEDAG IN OUDENAARDE	133
BOEKEN EN SIGNALEMENTEN	
André Neuberg (ed.), Monialen in België en Luxemburg van de Middeleeuwen tot vandaag.	134
<i>Harry van Royen</i>	
Gita Deneckere, Geuzengeweld. Antiklerikaal straatruoer in de politieke geschiedenis van België, 1831-1914.	137
<i>Karel Velle</i>	
Guido Fonteyn, In de Rue des Flamands. Het schamele epos van Vlaamse migranten in Wallonië.	138
<i>Renaat van der Linden</i>	
Jan Siebelink & John Jansen van Galen, Dorpsstraat. Ons Dorp. Een briefwisseling.	141
<i>Renaat van der Linden</i>	
Midas Dekkers, De vergankelijkheid.	142
<i>Renaat van der Linden</i>	
Katelijne Rotsaert, Tussen Eva en Maria. De vrouw volgens de predikanten van de 17e en 18de eeuw.	144
<i>Renaat van der Linden</i>	
Joris Clinckspoor, De Wetterse Reuzen. Archieven vertellen over onze reuzen, 1621-1996.	146
<i>Marcel Daem</i>	
K. Verhelst & R. van Laere, De Eerste Wereldoorlog in Limburg.	148
<i>Harry van Royen</i>	
J. Salman, Een handdruk van de tijd. De almanak en het dagelijks leven in de Nederlanden, 1500-1700.	148
<i>Harry van Royen</i>	
E. de Bens, De pers in België. Het verhaal van de Belgische dagbladers. Gisteren, vandaag en morgen.	149
<i>Harry van Royen</i>	
F. De Nave e.a., Jakob Smits, etser & lithograaf.	150
<i>Harry van Royen</i>	
E. Huizinga, Een nuttelijke practijke van chirurgien. Geneeskunde en astrologie in het Middelnederlandse handschrift Wenen, Österreichische Nationalbibliothek, 2128.	151
<i>Harry van Royen</i>	

BAKKERSTERMINOLOGIE IN WEST-VLAANDEREN

Tania Jaecques

I. Inleiding

Voor ons dagelijks brood, een zaak die bijna zo oud is als de mensheid zelf, is er altijd een ruime belangstelling geweest. Daar kunnen diverse drukbezochte bakkerijmusea en publicaties zoals deze getuige van zijn: *De Glorie van het Brood; Zesduizend jaren brood; Brood doet Leven*. Alle vertellen ze een verhaal dat heel sterk verweven is met onze cultuur en economie. Zo gingen in de 19de eeuw prijsschommelingen van het brood gepaard met intense sociale onrust en repressie. De hoeveelheid en de soort brood die gegeten werd in de 19de en de 20ste eeuw is een zaak geworden waardoor de verschillende klassen zich van elkaar gingen onderscheiden. In verband daarmee wordt in *Brood doet Leven* (p. 123) verwezen naar een onderzoek uit 1853 dat de inkomsten, uitgaven en het verbruik van 199 gezinnen weergeeft. Het feit dat brood een eeuwenoude waarde heeft voor de mens blijkt ook uit de talloze uitdrukkingen in onze taal die het woord *brood* bevatten. Van Dale maakt gewag van een 40- tal uitdrukkingen.

Het vervaardigen van brood is nooit uitsluitend de bezigheid van de bakker geweest. Op het Vlaamse platteland beschikte men op de meeste boerderijen immers zelf over een ovenkot. In *Biekorf* jg 70 (1969) werden verschil-

lende gesprekken opgetekend met oudere boerinnen die in hun eigen kleurrijke dialect uitgebreid beschrijven hoe het broodbakken in een ovenkot er aan toe ging. Men mag niet vergeten dat het ovenkot het werkterrein van moeder de vrouw was. Eén à twee keer per week nam ze de arbeidsintensieve en tijdrovende taak van het stoken en bakken op zich. Ook Jozef Weyns heeft de werkwijzen om en in het ovenkot als onderwerp van een studie gekozen. Nu behoort het ovenkot tot de folklore. Hier en daar te velde treft men nog een exemplaar aan, vervallen en uitgediend, want de bakactiviteit heeft zich nu volledig naar het dorp en de stad verlegd. Heel wat plattelandbewoners moesten in slechte tijden geregeld een beroep doen op 'den dis': een soort armenzorg waarin elke gemeente voorzag. Zo werd er aan menig boerentafel steeds vaker bakkersbrood gegeten.

Jongens die de techniek van het broodbakken bij de boer hadden geleerd en hun geluk wilden gaan beproeven in de stad vervoegden zich bij professionele bakkers. Ze gingen er in de leer bij een zelfstandige bakker die het zich kon veroorloven één of meerdere knechten in dienst te nemen en werden na een ganse hiërarchie doorlopen te hebben volleerde stielmannen.

Het beroep van de bakker neemt een belangrijke plaats in in onze samenle-

ving om eerstdaags te verdwijnen. Toch moeten we vaststellen dat er door de snelle mechanisering sinds de jaren vijftig en zestig nog maar weinig rest van het traditionele ambacht. De jonge mensen die nu het beroep uitoefenen werken met geavanceerde apparatuur en zijn niet meer vertrouwd met de typische vaktaal doordat met bepaalde gebruiken en voorwerpen heel wat woorden zijn verdwenen. Bovendien zijn er van de jongere generaties bakkers steeds minder dialecttermen te verwachten. Dit bracht ons ertoe in het kader van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, een project van de Vakgroep Nederlandse Taalkunde van de Universiteit Gent, de terminologie van de bakkers in West-Vlaanderen vast te leggen in een dialectlexicografische verhandeling. Deze studie wil alvast een bijdrage zijn tot een uitgebreid onderzoek dat de dialectwoordenschat van bakkers zal bevatten.

De verhandeling bestaat erin zoveel mogelijk dialectbenamingen die in de woordenschat van de West-Vlaamse bakkers voorkomen op te tekenen en die volgens een welomschreven manier van de nodige commentaar te voorzien. Voor de helft zochten we onze informanten respectievelijk in de steden Oostende, Brugge, Knokke, Torhout, Veurne, Roeselare, Tielt en Waregem;

die vulden we aan met ongeveer evenveel zegspersonen uit de dorpen Snaaskerke, Vladslo, Watou, Wervik, Wijtschate, Zandvoorde en Zuidschote. Soms hebben we het moeten overlaten aan de toevallige omstandigheid. Niet in alle plaatsen die we beoogden hebben we immers een bakker bereid gevonden aan ons onderzoek mee te werken. Toch hebben we een onderzoeksnet kunnen bekomen dat geheel West-Vlaanderen bestrijkt.

II. Methode, materiaal en materiaalverwerking

De directe methode, d.i. het mondeling enquêteren, leek de meest geschikte manier om het materiaal te verzamelen. Op die manier vermijdt men beredeneerde antwoorden en kan de onderzoeker tot een vrij gesprek komen. Alle gesprekken werden op band opgenomen zodat we achteraf de uitspraak van de zegspersonen nauwkeurig konden noteren. De informanten, die we opspoorde via de voorzitters van bakkersverenigingen, dienden allen vóór 1930 geboren te zijn en een goede kennis van hun dialect te hebben. Bij het verzamelen van het materiaal zijn we uitgegaan van de dialectvragenlijst nr. 28 over de bakker van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. De vragen uit de lijst waren onomasiologisch: we gaven een

omschrijving en vroegen naar het woord. In de scriptie werden alle verzamelde woorden thematisch geordend en uitgebreid becommentarieerd. Voor de omschrijving van de woorden steunden we op het woordenboek van Van Dale, maar we gingen in de eerste plaats uit van het begrip zoals het leefde bij de bakkers. Hierbij gaven we alle uitspraakvarianten, volkskundige toelichting en interessante informatie die ons door de informanten werd meegedeeld. Van elk woord werd systematisch nagegaan in welke woordenboeken het voorkwam en welke betekenissen ze erin kregen. We zochten de termen in 9 woordenboeken waarvan 7 dialectwoordenboeken: het woordenboek van Van Dale; het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*; het *Algemeen Vlaamsch Idioticon* van L.W. Schuermans (1865-1870); het *Westvlaams idioticon* (2 delen; herwerkt door J. Sameyn 1892) van L.L. De Bo; *Loquela* van G. Gezelle (tot woordenboek uitgewerkt in 1946); het *Oostends Woordenboek* van R. Desnerck (1972); het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten*, Deel II. aflevering 1: Huislachter en Bakker, van P.H. Vos, W.A.M.M. Janssen Steenberg en A. Weijnen (1979); het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten*, Deel II. aflevering 1: Huislachter en Bakker, van A.

Weijnen, J. Goossens en A. Hagen (1986); het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* van H.C.M. Ghijsen (1974). Wanneer hieronder verwezen wordt naar één van deze woordenboeken zal steeds gewerkt worden met afkortingen. In dit artikel willen we een behoorlijk deel van ons verzamelde materiaal ontsluiten. Aangezien de oven de belangrijkste zaak in het bakkersberoep is, zal de hoofdbrok van dit artikel gewijd worden aan de dialectbenamingen voor de soorten ovens, de verschillende onderdelen van de oven en het stoken en reinigen van de oven. De informatie uit de woordenboeken die hier minder relevant is, zal wegens de beperkte ruimte achteraf in een tabel worden opgenomen.

De ruimtelijke verspreiding van de dialecttermen voor de begrippen 'afvoerpijp', 'ovenhaak', en 'doofpot' wordt geïllustreerd aan de hand van woordkaarten. Voor de woordkaarten hebben we ons materiaal aangevuld met schriftelijke gegevens uit vragenlijst 28 (1980) en 29 (1967).

1. De oven

1.1 Houtoven

De oven zoals die tot in het begin van deze eeuw werd gebruikt, bestond uit een blokvormige steenmassa waarin de

bakruimte was uitgespaard en werkte met rechtstreekse verwarming. Het vuur werd gestookt in dezelfde ruimte waarin daarna het brood gebakken werd. Dit soort ovens werd door de bakkers met boeren geassocieerd; vandaar dat men ze naast *houtoven* ook wel *boeroven* noemde. De derde en tevens meest frequente benaming die we optekenden was *Franse oven*. Uit de omschrijvingen van de bakkers bleek echter dat de *Franse oven*, die blijkbaar uit Frankrijk kwam, al een verbeterd type was, waarbij niet meer op de ovenvloer werd gestookt, maar in een bijruimte (rechts) die weliswaar nog steeds in verbinding stond met de bakruimte. Roosters en schuiven aan de zijkanten van de ovenmond lieten toe het vuur te regelen.

Voor de steensoort die bij het bouwen van de oven is gebruikt kregen we als algemene opgave *baksteen*. *Paapsteen* [Wijtschate] betrof een unicum in het materiaal. Volgens VD is het een gewestelijke benaming voor 'een soort van rode baksteen'. WNT schrijft nog dat het een gewone naam is voor 'de stenen welke in Boom en omstreken gebakken worden voor de gewone bouw'. De etymologie van dit woord is onbekend.

1.2 Ovenmond

De ovenmond is 'de opening van de oven waardoor het hout om te stoken en

het brood om te bakken wordt gestoken'. De dialectbenamingen die we hiervoor optekenden zijn *hulle* [Wervik]; *muil* [Zandvoorde, Veurne, Roeselare, Watou, Zuidschote, Waregem, Oostende, Veurne, Torhout, Tielt]; *ovenbek* [Vladslo], *ovenmuil* [Brugge] en *tote* [Roeselare]. Vier van de vijf heteroniemen (ruimtelijke varianten) zijn figuurlijke uitdrukkingen met als basis: opening of ingang waardoor iets naar binnen kan worden geschoven. *Muil*, *bek* en *tote* zijn bovendien woorden uit een ruwe taalsfeer. Door de eeuwen heen heeft men allerlei associaties gemaakt met de oven en zijn onderdelen. Op schilderijen werd hij soms voorgesteld als een soort monster. Het is misschien daarom dat veel termen voor de opening van de oven eigenlijk ruwe benamingen zijn voor een mond. Met de opkomst van de modernere ovens zijn die benamingen in onbruik geraakt.

Met de sluiting van de ovenmond doelen we op 'de horizontale ijzeren plaat of deur die de opening van de oven afsluit'. Veelal maakten de zware deuren evenwicht met een ander gewicht binnenin. Slechts één informant wist nog te vertellen dat de boeren vroeger een houten plank of een los deksel voor de opening plaatsten, wat dan met koedrek of modder werd dichtgesmeerd. De twee termen die hiervoor gebruikt wer-

den zijn *deur* [Knokke, Oostende, Snaaskerke, Brugge, Vladslo, Tielt, Watou, Zuidschote] en *hulle* [Zandvoordè, Veurne, Torhout, Roeselare, Wijtschate]. AVI wijst erop dat hulle vooral in West-Vlaanderen nog zijn oorspronkelijke betekenis heeft behouden, ‘deksel of scheel’. In DB en DS is een *hulle* ‘een metalen of aarden deksel van een pot, kom, ketel of moor’. We mogen *hulle* dus beschouwen als een algemeen woord voor ‘deksel, afsluiting’, dat in het bakkersberoep een specifieke betekenis heeft gekregen. Etymologisch gezien is hulle verwant met *hullen*, *helen*, ‘verbergen’.

1.3 Ovensgewelf

Wanneer men in de ovenmond keek zag men bovenaan een koepelvormige wand, het ovensgewelf. Zo’n ovenkoepel bouwde men op de volgende manier: op de ovenvloer spreidde men eerst een hoop aarde of zand uit die men dan de vorm gaf van de ovenruimte. Daarop metselde men de bakstenen constructie. Zodra die klaar was, werd al het zand weer verwijderd. De eigenlijke koepel was niet mooi rond, maar deed veeleer denken aan een halve peer. We noteerden als benamingen: *boog* [Zandvoorde, Vladslo], *hemel* [Snaaskerke, Veurne, Tielt, Watou, Zuidschote, Wijtschate]; *gehemelte* [Watou], *kruin* [Roeselare]. Volgens de woordenboeken is *boog* ‘een

overwelfsel van een open ruimte’. Het woord *hemel* wordt hier gebruikt in de figuurlijke zin. Zowel de lucht en de wolken als de koepel van de oven vormen een gewelf. *Gehemelte* berust dan weer op de vergelijking met een mondholt. Met *kruin* kan in het algemeen het bovenste gedeelte van verschillend voorwerpen worden bedoeld. VD vermeldt echter specifiek ‘gewelf van een oven’. *Kruin* is afgeleid van het Latijnse *corona* ‘krans’.

1.4 Ovenvloer

Voor de ovenvloer, ‘de grond van de oven waarop het bakgoed rust’, werd overal vloer opgetekend. Om het achterste gedeelte van de oven beter te kunnen opwarmen, maakte men de vloer enigszins hellend naar achteren toe. De woordenboeken maken alleen melding van *ovenvloer*. Die vloer bestond uit harde, grote, vierkante tegels die in hoge mate bestand waren tegen het vuur. Om het barsten en springen bij grote hitte te voorkomen lagen de tegels los in een laagje zand. De informanten noemde dit soort stenen ofwel gewoon *tegels* [Snaaskerke, Watou]; ofwel *refractaire stenen/tegels*. Het adjectief *refractair* ‘vuurvast’ is volgens WNT en VD alleen in Vlaanderen te horen. In West-Vlaanderen werden wel verschillende uitspraakvarianten van dit woord waar-

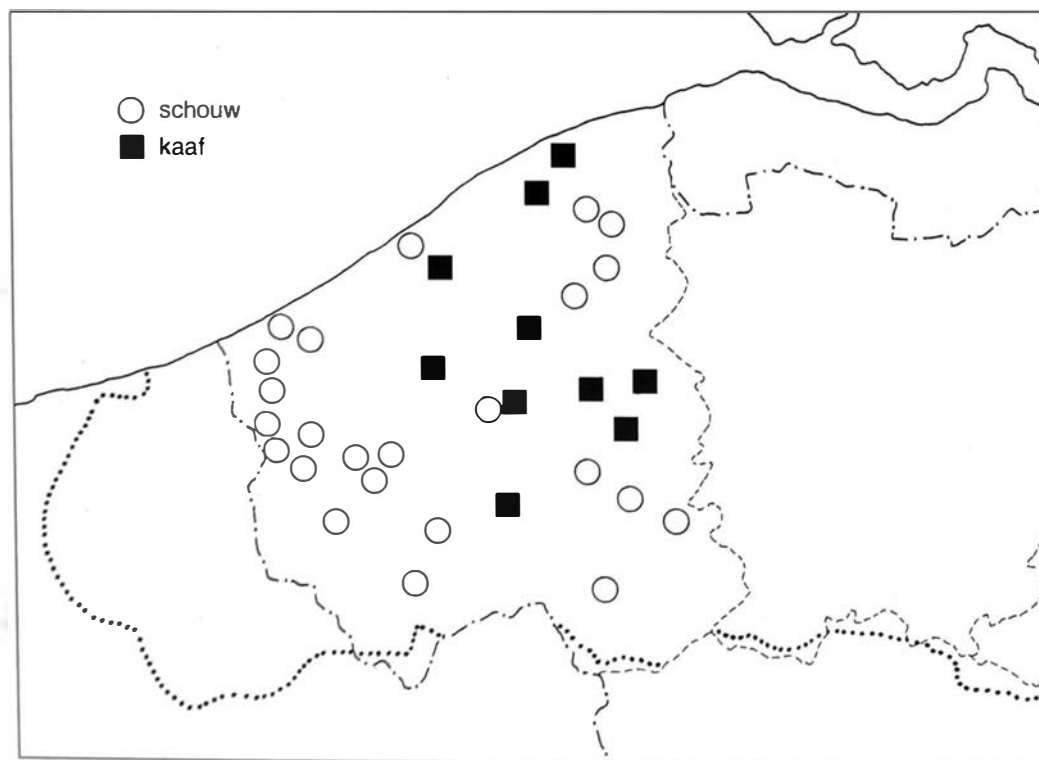
genomen. Eén informant sprak van *poreuze stenen* omdat de vuurvaste stenen poriën vertoonden.

1.5. Rookafvoer

Dit onderdeel van de oven vraagt vanuit een taalkundige perspectief wat meer aandacht. Voor de afvoerpijp voor de rook blijken er namelijk in het onderzochte gebied twee termen voor te komen: *kaaf* [Snaaskerke, Vladslo, Torhout en Tielt] en *schouw* [Brugge, Roeselare, Zuidschote, Wijtschate en Waregem] (* zie kaart 1: afvoerpijp van

de rook). Eerst dient echter iets gezegd te worden over de manier waarop de rook werd afgevoerd. Bij de primitiefste ovens gebeurde dit via de ovenmond. De rook werd dan opgezogen door een enorme rookkap en verder via de schoorsteen naar buiten geleid. Wat verder geëvolueerd waren de ovens met ingebouwde afvoerpijp. Met één of meer sleutels buiten de oven kon men de rookafvoer regelen. Op die manier kon men verhinderen dat er met het openen van de deur telkens veel van de

Kaart 1: Afvoerpijp van de rook

warmte verloren ging. Verschillende woordenboeken verklaren dat *kaaf*, *kave* een typisch West-Vlaams woord is voor 'schouw, rookkanaal van een stookplaats' en in Nederland zou het woord helemaal niet bekend zijn. Volgens DB wordt *schouw* maar op enkele plaatsen, zoals Brugge, gebruikt. Als we deze gegevens in acht nemen dan verwachten we een kaartbeeld waar overwegend *kave* voorkomt en hier en daar *kave* concurrerend met *schouw*. We zien echter dat er in het zuidwesten en het westen van de provincie, waar we doorgaans de oudste woorden vinden, een homogeen *schouw*-gebied is en dat *kaaf* maar heel dun verspreid blijkt te zijn. Het moet wel gezegd dat het meeste materiaal dat voor die kaart heeft gediend schriftelijk werd opgevraagd (lijst 28 WVD, 1980). Er kon dus niet gepeild worden naar actieve of passieve kennis van het woord. Ook suggestie was bij dit soort enquêtering uitgesloten. Van de informanten die aan ons onderzoek van 1997 hebben meegewerkt mogen we wel zeggen dat alleen de oudsten onder hen (geboren vóór 1915) het woord *kaaf* nog kenden, en gebruikten. Over de herkomst van *kaaf* schrijft V&T: 'afgeleid van het Latijn *cavea* 'getraliede ruimte, kooi'. *Schouw* zou verwant zijn met het Latijnse *excaldare*, een afleiding van *calidus*, 'warm'.

1.6 Ovenverlichting

De enige vorm van verlichting bij de vroegste ovens bestond erin een klein deeltje hout te laten branden in een hoek van de bakruimte. Later gebruikte men een klein verlichtingstoestel dat men tegen de ovenmond hield of eventueel ergens voor de opening kon vastmaken. Zo'n toestel noemde men een *baladeuze* [Snaaskerke, Veurne, Tielt, Waregem] of *lantaarntje* [Zandvoorde]. *Baladeuze* wordt niet in de West-Vlaamse woordenboeken vermeld. Volgens WBD kan het op een 'elektrische looplamp' duiden. *Lantaarn(tje)* definieert VD als volgt: 'verlichtingstoestel bestaande uit een min of meer kasvormig lichaam met een of meer doorschijnende wanden, waarin een lichtbron geplaatst is of kan worden.'

2. Stoken

2.1 Brandstof

Naast het bereiden van het deeg en het bakken zelf besteedde een bakker een aanzienlijk deel van zijn tijd aan het stoken van zijn oven. Aanvankelijk stookte men bijna uitsluitend met hout. Naargelang van de hoedanigheid of de soort van het hout kreeg de zaak een verschillende benaming. Men startte meestal het stoken met licht ontbrandbaar materiaal. De zwaardere blokken van beuk- of sparhout, die minder vlug

vuur vatten, werden pas later bijgelegd. Men kon ook rijshout, *talie* (< Franse *tailleur* 'snijden') gebruiken. Tijdens de oorlog stookten bakkers geregeld met hout afkomstig uit afbraken of met zwerfhout dat op het strand voor het grijpen lag. Ook stro en kaf leverden een goedkope brandstof. Voor een bundel bijeengebonden takken had men de namen (meestal in een meervoudsvorm) *houtbongels* [Watou], of *bussen* [Zandvoorde, Snaaskerke, Roeselare, Watou, Zuidschote, Wijtschate].

DB geeft als omschrijving van *fasseel* 'een bondeltje brandhout dat gemeenlijk uit drie schieren of stokken bestaat met twee wringwissen samengebonden'. Dit woord werd ook door ons op verschillende plaatsen opgetekend. Het WNT meldt dat *fasseel* alleen in de zuidelijke en de zuidoostelijke dialecten voorkomt. *Fasseel* is een Romaans woord dat teruggaat op het Latijnse *fasces*, 'bundel'. *Bussen* is het meervoud van *bus*, dat zich in de westelijke dialecten spontaan ontwikkelde uit *bos*, 'bundel' (cf. zonne uit zon). Naast *fasseel* en *busch* vinden we in DB nog drie andere namen voor een houtbundel: *am(m)e-loos*, *mutsaard* en *fagoot*. *Bakkershout* geeft DB op als een synoniem van *fasseelhout*.

In de vlasstroken maakte men dikwijls gebruik van de houtachtige deeltjes van de vlasstengel om het vuur te voeden.

Lemen noemt men die [Torhout, Tielt, Wijtschate, Wervik, Waregem]. Het enkelvoud komt, althans met deze betekenis, niet voor. WNT beschouwt *lemen* als een dialectwoord dat alleen in het zuiden bekend is. Ook V&T karakteriseert het woord als gewestelijk; VD niet. Volgens V&T gaat *lemen* terug op het Middelnederlandse *leme* 'graat, stoppels van vlas'. Schaafkrullen konden eveneens dienen als *heetsel* 'alle lichte brandstof waarmee men de oven heet (DB)'. Onze zegspersonen spraken hier van *schavelingen* [Knokke, Oostende, Torhout, Watou].

2.2 Aanwakkeren

Zodra het vuur aangestoken was, moest de bakker geregeld het vuur oppoken met een staaf. Voor deze handeling gebruikten de zegspersonen een grote verscheidenheid aan woorden: *kotteren* [Zandvoorde, Veurne, Vladslo, Torhout, Roeselare, Zuidschote, Wijtschate]; *opheffen* [Oostende]; *opkoteren* [Tielt]; *opperren* [Knokke]; *uitrakelen* [O80] en *oprakelen* [Brugge]. Al deze woorden vinden we ook terug in de woordenboeken; maar volgens DB duiden ze niet allemaal op dezelfde handeling. 'Men *kotert* of *pookt* als de kachel verstopt is en rookt in plaats van te vlammen; men *stookt* telkens als de brandstof gedeeltelijk verteerd is; men *rokelt* als de brandstof gloeit en men opgehouden heeft met

stoken' (DB). VD maakt dit onderscheid niet. Kotteren en rakelen, respectievelijk afgeleid van *koten* en *raken*, zijn typische iteratieven of frequentatieven; d.w.z. werkwoorden van herhaling. *Aansperken* 'de oven heet maken door de gloeiende as met een rakelijzer gedurig op te rakelen' troffen we aan in DB, maar niemand van de informanten bleek dit woord nog te gebruiken. De naamgeving voor het voorwerp waarmee de vuurhaard in de oven verspreid werd, bleek evenzeer te variëren: *haak* [Knokke, Snaaskerke, Wervik]; *kotteraar* [Brugge, Roeselare, Wijtschate, Zuidschote]; *koteraar* [Tielt]; *kotterhaak* [Roeselare]; *pook* [Oostende, Veurne]; *rakel* [Snaaskerke, Brugge]; *rakelaar* [Torhout, Waregem]. In DB vinden we naast de hier opgesomde termen nog *laaiier* en *gaffel*. Deze laatste krijgt de vermelding 'bij bakkers'mee.

Rakelijzer

2.3 Temperatuur

Hoe kon men nu vroeger weten wanneer een oven op temperatuur was? Een oven was bakklaar als die een temperatuur van een 210 à 220°C had bereikt. Er bestonden vroeger uiteraard nog geen moderne apparaten, zogenaamde *pyro-*

meters, om de temperatuur te meten; daarom moest de bakker afgaan op zijn intuïtie, rekening houdend met de kleur van de ovenstenen. Als die wit waren, mochten de deegbroden ingeovend worden. Sommige bakkers schatten de temperatuur bij de ovens die een ijzeren ovendeur hadden op een andere manier. Een informant *speitte* (spuwde) *tegen d'hulle*. Als het speeksel dat op de deur spatte, onmiddellijk verdampte, was de oven klaar. Een andere bakker zei dat men vroeger heel even de arm door de ovenmond stak. Prikte dat, dan had de oven de juiste temperatuur. Bijna in al de omschrijvingen van termen m.b.t het bakken gebruikt DB het causatieve werkwoord (die een handeling uitdrukken) *heeten* in de zin van 'heet maken'. Dit woord wordt nu nog maar weinig gebruikt; ook volgens VD betreft het een zeldzaam woord. De opgaven die wij optekenden waren: *gereed doen* [Vladslo] en *opwarmen* [Roeselare].

3. Verwijderen van de houtresten

3.1. Houtskool

Na het stoken van de oven moest het verkoelde hout verwijderd worden. Door de verkoop van de nog bruikbare resten kon de bakker soms een deel van zijn brandstofkosten recupereren.

Houtskool diende o.a. om het vuur in de kachel aan te maken. Voor de halfverbrande houtresten noteerden we *bakkerskolen* [Zandvoorde, Snaaskerke, Vladslo, Roeselare, Watou, Wijtschate]; en *houtskolen* [Knokke, Waregem, Oostende, Veurne, Torhout, Tielt]. In de dialectwoordenboeken vonden we nog: *dovekole*, *bluschkes* en *braze* (< Franse braise 'bakkerskool, houtskool').

3.2. Ovenhaak

De houtskool werd *afgetrokken* [Knokke, Oostende, Brugge, Torhout, Wijtschate]; *uitgetrokken* [Snaaskerke, Roeselare, Watou, Zuidschote, Wijtschate, Waregem], *uitgekrabbeld* [Tielt]

Ovenhaak

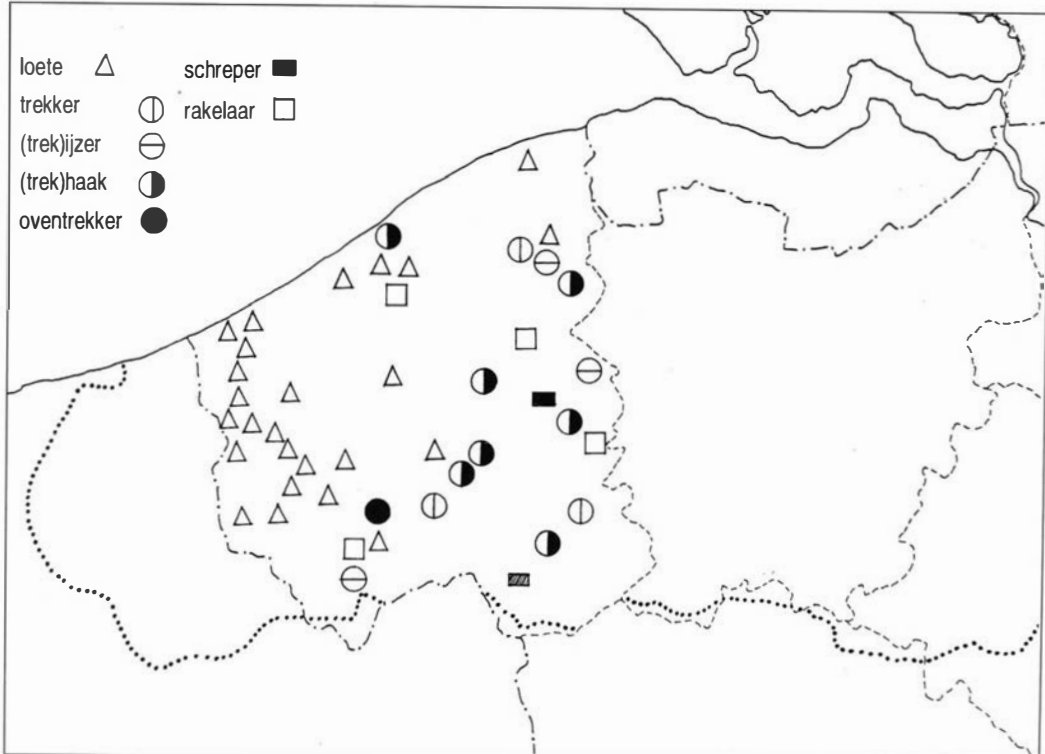

of *uitgerakeld* [Zandvoorde, Watou, Waregem] met een ovenhaak. Zo'n ovenhaak bestond meestal uit een omgebogen ijzer met een lange houten steel. Sommige bakkers vervaardigden dit stuk gereedschap zelf. Men kon het evengoed gebruiken om het vuur op te porren en broden of pistolets die minder gemakkelijk met de ovenpaal te bereiken waren, werden ook wel eens met behulp van de ovenhaak uit de oven gehaald. Meermaals gaven de bakkers dit voorwerp een algemene naam zoals

haak [Knokke, Oostende, Tielt, Roeselare]; *ijzer* [Wijtschate]; *houw* [Torhout] en *rakel* [Snaaskerke]; maar op zes plaatsen noteerden we een meer specifieke term: de *loete* [Zandvoorde, Brugge, Veurne, Vladslo, Watou en Zuidschote]. In DB vinden we bij *loe(n)te* 'ijzeren ovenkrabber' met de vermelding '(bij bakkers)'. DS noteert bij *loete* 'ovenhaak, ovenkrabber, haak waarmee het brood uit de oven getrokken werd.' In Loquela vinden we het woord bij *loesse* in de zin van 'scheplepel'. WZD geeft nog een weer wat andere omschrijving: 'een lange ovenhaak waarmee de gloeiende houtskool uit de oven werd gekrabbeld, waarna het brood erin ging'. In de Oost-Vlaamse dialecten blijkt dit woord niet voor te komen (Taeldeman 1979: 15). Volgens VD en WNT is *loet* een algemene benaming voor 'verschillende werktuigen bestaand uit een steel met een ijzeren voorstuk, waarmee men schept of krabt'. Etymologisch gezien, zou het woord verwant zijn met *laden*. De oudste betekenis was dus 'werktuig om daar iets op te laden' (V&T). Als we de woordkaart bekijken, merken we op dat *loete* bijna uitsluitend in het westen en het zuidwesten van de provincie voorkomt. Hieruit mogen we concluderen dat *loete* het oudste woord is en in grote delen van West-Vlaanderen niet (meer) gekend is.

Kaart 2: Ovenhaak

3.3. Doofpot

De verbrande houtresten die men met de loete uittrok belandden in een doofpot. De uitdrukking, 'iets in de doofpot stoppen', hebben we trouwens te danken aan dit gebruik. Een doofpot was gemiddeld één meter hoog en een tachtig centimeter breed. Soms stak men nog een natte dweil onder het deksel zodat er

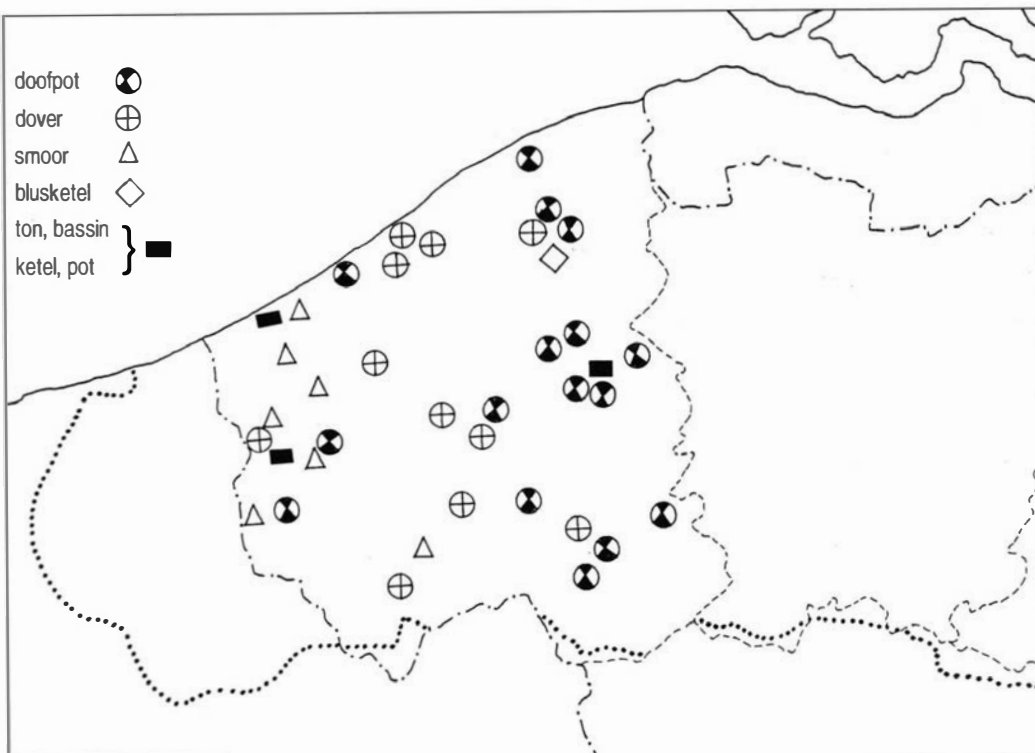
Doofpot

totaal geen lucht meer bij de houtskolen kon komen. Tijdens onze enquête tekenden we vier keer *doofpot* [Brugge, Tielt, Waregem, Roeselare] op en vier keer *dover* [Zandvoorde, Snaaskerke, Vladslo, Wijtschate]. Verder noteerden we nog *smoor* [Watou] en woorden met een algemene betekenis zoals *bassin*, *kuip* en *ton*. Van al deze woorden staat in DB alleen *smoore* geattesteerd. Ook AVI en WZD nemen dit woord op. In DB en Loquela vinden we nog twee specifieke termen die we nergens meer hebben

Kaart 3: Doofpot

kunnen optekenen; respectievelijk *bluscher* en *domper*.

Met het bijkomende materiaal uit de schriftelijke enquêtes van 1967 en 1980 konden we ook voor dit begrip een woordkaart maken. Daarop stellen we vast dat het gebruik van *smoor* zich beperkt tot de westhoek en een beetje daarbuiten. In de rest van de provincie concurreert *dover* met *doofpot*.

3.4. Dweilen

Vooraleer de broden ingevond konden worden, moest de ovenvloer eerst nog

een beurt krijgen met de ovenweil. Toch moest men de gebakken broden vaak achteraf nog ontdoen van resten houtskool die in de korst waren ingebakken. De ovenweil was vaak niet meer dan een bevochtigd stuk stof (meestal een verknipte jute zak) vastgemaakt aan een stok of een langwerpige gereedschap (soms ook de ovenpaal, waarmee de deegbroden ingescho-

Ovenweil

ten werden). Door met een natte dweil over de vloer te gaan, kon men eveneens een oververhitte oven eveneens wat in temperatuur doen afnemen. *Dweil, zak*, of *een zak en een stok* bleken de meest gebruikte termen te zijn. De informant uit Roeselare sprak van een *dweilstok*. Volgens DS is een *dweilstok* 'een stok waaraan een dweil is vastgemaakt die dient om brandende planken ten behoeve van de scheepsbouw of brandende pas gekuipde tonnen, vlug te blussen. *Dweilstok* staat niet in DB, maar we vinden er dan weer een ander woord dat bovendien de vermelding krijgt '(bij bakkers)': *bruit* 'ovendweil'. Verder lezen we nog *bruiten* 'reinigen met de bruit'; *bruitpertse* 'lange stok waaraan de ovendweil vastzit' en *bruitspot* 'pot waarin de vod ligt die de bakker gebruikt om zijn ovenpalen mee schoon te maken'. Uit het bijeengebrachte materiaal bleek echter dat dit woord nu volledig verdwenen is. Het werkwoord *bruiten* bleek evenmin gekend te zijn. Men sprak overal van *(uit)dweilen* en één maal van *uitzwieren*.

4. Moderne ovens

4.1. Types

Tot zo ver hebben we het gehad over de houtovens die, zoals de naam aangeeft, alleen met hout werden gestookt. Sinds de jaren vijftig en zestig werden de

houtovens geleidelijk vervangen door modernere types. Eigen aan de modernere ovens waren de onrechtstreekse verwarming, dit wil zeggen dat de bakruimte en de stookruimte van elkaar waren gescheiden en de verschillende bakruimtes boven elkaar waren geplaatst. Men sprak van *de eerste, tweede, derde oven* of ook wel van *onderste, middenste en bovenste oven*. De hoogste oven werd *droogoven* genoemd. Deze oven had de laagste temperatuur en was bijgevolg veeleer geschikt voor patisserie. Vaak werden meerdere termen gebruikt voor één oventype, met dit verschil dat men de ene keer als benoemingsmotief de brandstof nam en de andere keer de specifieke werking van de oven. Onderling gebruikten de bakkers gewoonlijk de merknaam. De Quinet, Depasse of Poulau zijn alom bekende oventypes. De algemene benaming voor een oven die verwarmd wordt door kanalen, waar hete lucht doorheen geleid wordt is *heteluchtoven*. *Warmeluchtoven* [Tielt] en *kanaaloven* [Roeselare] werd soms ook gezegd. Deze vrij technische termen zijn uiteraard niet opgenomen in de dialectwoordenboeken. In VD vindt men voor *heteluchtoven* '(bakkers) oven waarin verbrandingsgassen en rook door kanalen om de bakruimte worden geleid'. *Warmeluchtoven* is niet

geattesteerd en bij *kanaaloven* krijgen we een andere betekenis: 'lange tunnelvormige oven waardoor het bakgoed op wagens langzaam gereden wordt.'

Een heteluchtoven die gestookt werd met cokes noemde men een *cokesoven*. Cokesovens hadden een stookplaats onder de bakvloer. Bij dit soort ovens verkoos men de cokes boven de gewone steenkool omdat die gedurende een lange tijd een constante hitte gaven. Cokes is het residu dat overblijft van steenkool na droge distillatie bij hoge temperatuur. Naast de heteluchtoven bestond ook nog de heetwateroven. Dit soort ovens had meerdere lagen pijpen onder en boven de vloer. De uiteinden van de pijpen kwamen uit in de stookplaats. Hoe hoger de pijpen zich boven de vuurhaard bevonden, hoe verder ze in het vuur uitstaken. Door de verhitting van de pijpen werd het water in de buizen stoom. Zowat elke bakker beweerde dat er naast water nog een andere vloeistof in de buizen zat; mogelijk was dat kwik. Verschillende bakkers wisten te vertellen dat werken met een heetwateroven niet zonder risico was. Als zo'n pijp sprong, dan was de schade aan de oven en de bakkerij zeer groot. De heetwateroven kreeg bijna overal de naam van *tubeoven*; in Vladslo zei men *stoomoven*. *Tube* is volgens PR een

Noord-Frans woord voor 'waterpijp, buisvormige houder'.

De afzonderlijk stookplaats werd zonder uitzonderingen *viering* (West-Vlaamse uitspraak) genoemd. Het WNT noteert dat *vuring* een gewestelijk woord is voor 'stookplaats, fornuis, vuuroven, haard' of ook voor 'een deel van de oven waarin het vuur ligt'. *Vieringe* is een algemeen woord voor stookplaats in DB. De dialectvorm *vier* 'vuur' komt overal in West-Vlaanderen voor.

4.2. *Brandstof*

Als brandstof kon men behalve cokes ook vette kolen gebruiken. Dat zijn kolen met een hoog gasgehalte, die bijgevolg een lange vlam geven. Deze kolen waren vooral geschikt voor de Franse ovens. We noteerden als naam *rokers* [Vladslo, Zuidschote en Wijtschate]. De vette kolen noemde men zo omdat ze tijdens het branden veel rook afgaven. Voor de langwerpige stukken samengeperst steenkoolgruis gebruikten de bakkers de namen *unjons* [Torhout, Zuidschote]; *unjonbriketjes* [Oostende, Brugge, Veurne, Tielt, Waregem]; *briketten* [Knokke, Torhout, Roeselare, Tielt, Waregem]; *bruinkolen* [Knokke] en *treinbriketten* [Wijtschate]. De eerste twee termen verwijzen naar de merknaam Union. De treinbriket, die groter is dan de unjonbriket,

werd zo genoemd omdat die vroeger gebruikt werd voor de stoomtrein. Volgens VD is een *briket* 'een langwerpig stuk brandstof geperst uit steen- of bruinkolengruis, fijngemalen turf of houtskool, vermengd met een pekachtig bindmiddel, dat langzaam onder betrekkelijk grote gloeihitte verbrandt'. In DB vinden we de spellingsvariant *brinkette*. Het antwoord op de vraag of het Nederlands dit woord aan het Frans heeft ontleend of andersom, ligt niet zo eenvoudig. Volgens V&T is *briket* afgeleid van het Franse *briquette*, dat zelf van *brique*, 'gebakken steen' gevormd is. Het Frans zou *brique* op zijn beurt ontleend hebben aan het Middelnederlandse *bricke*.

4.3 Steenkoolresten

Wanneer de steenkool uitgebrand en afgekoeld was, scheidde de bakker met een zeef de nog *bruikbare* resten van de afval. Die bruikbare resten noemde men overal *scharbielen*; wat niet wil zeggen dat het woord overal op dezelfde manier werd uitgesproken. Alleen in Tieltschilde de uitspraak te veel om nog van hetzelfde woord te kunnen spreken: *sebielen*. Als we de woordenboeken raadpleegden, merkten we eveneens een grote verscheidenheid aan vormen op. WNT vermeldt *schrabhoelie*; bij Cornelissen-Vervliet vinden we *scha-*

moelie; het Zuid-Oostvlaanders Idioticon noteert *schraboelie* naast *scharbille*, *scherbiljen* en *scherbiliën*.

Alle bovenstaande werken gaven min of meer dezelfde herkomst op: *Scharbielje* zou van Romaanse oorsprong (< Frans *escarbille*) zijn. WNT voegt hier echter aan toe dat het Franse *escarbille* ook, omgekeerd, uit het Nederlandse '*schrabhoelie*' ontstaan kan zijn. De Nederlandse herkomst van het woord wordt trouwens ook in andere woordenboeken niet uitgesloten. Zo schrijft GR: '*escabille*, 1667; var. *escorbille*, 1834; mot wallon; de *escrabiller*, néerl. *schrab-ben*.' Invloed van het Oudfrankische *bikkil* 'afgespleten stukje steen' dat in het Frans overgenomen is als *bille* 'kogel, biljartbal' (V&T) heeft hier misschien ook gespeeld. Volgens de Dictionnaire étymologique Larousse zou *escarbille* ontleend zijn aan het Vlaamse *schrabhoelie*. De vorm *escarbille* doet ook denken aan het Picardische dialect. In het Picardisch wordt een <k> vóór een <a> immers niet gepalataliseerd. Het Picardische *carbon* correspondeert bijvoorbeeld met het Franse *charbon* (Dictionnaire Etymologique de la Langue Française). Weijnen houdt rekening met een bijkomende invloed, weliswaar van volksetymologische aard, van het Waalse *escarbouiller* (Frans: *écrabouiller*), 'verbrij-

zelen'; maar in de eerste fase is het afgeleid van het Franse *charbon* 'kool', dat dan weer teruggaat op het Latijn *carbo-nem*, 'kool' in de vierde naamval

Een plausible verklaring, rekening houdend met zowel de Oost- als West-Vlaamse varianten, is waarschijnlijk de volgende: Het Picardische *escarbille*,

werd omstreeks de 17de eeuw overgenomen in het Nederlands en etymologisch geherinterpreteerd waarbij verwantschap gezocht werd met een of meer bekende woorden: *schrabben* en *hoelie* (< Fr. houille, 'steenkool'). Men zou *schrabhoelie* dan letterlijk kunnen vertalen als 'wat men uit de steenkolen schrabbelt of schraapt' (want die resten konden nog gebruikt worden). De West-Vlaamse vormen staan blijkbaar dichter bij het oorspronkelijke *escarbille*.

Een vorm die toch wel afwijkt van *scherbille* is *sebiel* uit Tielt. Dit kan eveneens een ontwikkeling zijn uit *scherbille*, maar de oorsprong van dit woord kan ook elders liggen. De sybille behoorde in het begin van deze eeuw nog tot het gereedschap van sommige bakkers. De sibylle bestond uit een aan drie koorden op manshoogte gehangen ronde houten bak, waarin een voortdurend in beweging gehouden metalen of stenen kogel de substantie (noten,...) plette. De resten steenkool waarover het hier gaat werden misschien door de

informant uit Tielt geassocieerd met de verpulverde materie in een sibylle.

De resten die niet meer bruikbaar waren noemde men *zinders*. Deze *zinders* verzamelde men in de *assebak*, de ruimte onder de rooster van de vuring. Volgens V&T is *zinder* Vlaams voor *sintel* 'metaalslak'.

4.4. Stoom

Nieuw aan de modernere ovens was de mogelijkheid om de oven te vullen met stoom. Stoom belette in de eerste plaats dat de broden te vroeg een korst zouden vormen en bijgevolg zouden scheuren. Dank zij dit systeem kon men de broden ook doen glanzen en het gamma aan broodsoorten uitbreiden. De bakkers zegden *stoom steken* [Waregem, Roeselare]; *stomen* [Torhout]; *doom geven* [Wijtschate]; *vapeur geven* [Tielt, Watou]; *vapeur steken* [Wervik]. DB noteert bij *doom*: 'damp of stoom die wasemt uit iets dat heet of warm is. *Vapeur* omschrijft WNT als verouderd. Het teveel aan stoom kon afgevoerd worden via een kraan die aan de oven bevestigd was. Deze kraan noemde men *trop-plein* [Oostende, Brugge]; *siphon* [Torhout]; *afloop* [Tielt] of overloop [Zuidschote]. Ook de rook moest op een of andere manier afgevoerd worden. Dat deed men aan de hand van *sleutels*, meestal *sloters* uitgesproken [Oostende, Knokke, Brugge, Torhout, Wijtschate,

Tielt]. Volgens WNT is een *sleutel* ‘een klep die een kachelpijp afsluit en die aan de buitenzijde wordt omgedraaid met een handvat met een uitgewerkt veelal oogvormig blad’. Met de sleutel van een oven wordt op een gelijkaardige manier gehandeld vandaar dat dit instrument ook dezelfde naam heeft gekregen.

4.5. *Waterketel*

Als men vroeger warm water nodig had om het deeg te bereiden, deed men het benodigde water in een grote ketel, *marmiete*, boven een stookplaats. Deze inrichting noemde men het *fernoojs*. De modernere oventypes beschikten echter over een waterbak met een of meerdere kraantjes die ingemetseld was in de ovengevel naast de muil. Op die manier had men tijdens de werking van de oven en zelfs nog lang daarna warm water. De naamgeving voor de ingebouwde waterbak wekte speciaal onze aandacht. We noteerden *does* [Brugge, Roeselare en Veurne]; *koediere* [Wervik, Wijtschate]; *waterbak* [Snaaskerke, Vladslo, Zuidschote], en *boiler* [Knokke, Torhout]. *Douche* is in WBD (75) en WLD (80) opgenomen bij ‘doofpot’. Beide woordenboeken merken evenwel op dat met dit voorwerp waarschijnlijk een warmwaterketel wordt bedoeld waarmee dan de houtskool ook geblust kan worden. Dit stemt

niet overeen met de omschrijving hierboven.

WVD (Deel II, aflev.5:310) vermeldt *does* en *koediere* (alleen in Watou) voor ‘een grote ketel waarin men varkensvoer of vuil wasgoed kookt. Hij is vastgemetseld of verplaatsbaar.’ *Does* kan overgenomen zijn uit de woordenschat van de boeren en dan in de bakkerssfeer een ietwat andere betekenis hebben gekregen, ofwel moeten we *does* algemeen beschouwen als een woord voor ‘grote ketel’. In VD is *does* afgeleid van het Franse *douche*, ‘stortbad’. DB, DS en Loquela vermelden dit woord niet.

Weijnen vermoedt dat *does* teruggaat op het Oudfranse *dois, doiz* ‘waterloop’. De betekenis van het woord kan misschien het volgende verloop hebben gekend: eerst duidde het woord op ‘waterleiding’, daarna werd het een naam voor een ‘waterhouder’ en nog later werd het toegepast op ‘ketel’. Buiten het WVD is *koediere* in geen enkel van de geraadpleegde woordenboeken terug te vinden. We vermoeden dan ook een vreemde, meer bepaald Franse, afkomst van het woord. In PR vinden we als uitleg bij *chaudière*: ‘Récipient métallique où l’on fait chauffer, bouillir ou cuire’; wat sterk lijkt op de zaak die we hier voor ogen hebben. De vorm zonder gepalataliseerde <k> is typisch voor het Picardisch.

Waarschijnlijk zal *koediere* via het Picardisch in sommige Vlaamse dialecten zijn binnengedrongen.

WNT noteert voor *waterbak* 'bak, vat, kuip waarin water vergaard en/of bewaard wordt.' Zo'n waterbak kan in verschillende bedrijfstakken voorkomen.

Boiler, en varianten kwam een paar keer voor. De informanten hebben hier een modern verwarmingstoestel mee bedoeld. *Boiler* is een Engels leenwoord; letterlijk betekent het 'koker'.

4.6. Droogkastje

Om de warmte van de oven optimaal te kunnen benutten, waren er in de zijmuur vakjes uitgespaard. Deze kleine kastjes bleken ideaal om er potjes met kleine hoeveelheden chocolade of vet in te laten smelten. Ter hoogte van de onderste ovendeur (de moderne ovens bestonden meestal uit verschillende verdiepingen) was er soms nog een grotere kast waar de bakker gemakkelijk zijn broodvormen of ander materiaal in kon opbergen. De namen voor de kleine hokjes en de grotere kast waren dezelfde. We hoorden: *étuve* [Oostende, Brugge, Veurne, Torhout, Roeselare, Waregem]; *utive* [Tielt]; *pochette de monnaie* [Tielt] en *kastje* [Waregem]. *Etuve* is Frans voor *droogkamer*, *droogruimte*, *droogkast*. *Etuve* is alleen terug te vinden in de Franse verklarende woorden-

boeken. *Utive* is duidelijk een variant van *étuve*, met verwisseling van de vocalen. Dat dit geen eenmalige verspreking was, bleek toen ook de zoons van de informant dezelfde vorm gebruikten. Na suggestie twijfelden ze tussen *étuve* en *utive*.

Pochette de monnaie kwam slechts één keer voor. Deze naam kan metaforisch verklaard worden. Een droogkastje en een portemonnee zijn allebei voorwerpen waar men kleine zaken in kan stoppen.

III. Besluit

Het onderzoek naar de bakkersterminologie in West-Vlaanderen heeft ons geleid tot de volgende conclusies.

Het bakkersberoep is rijk aan woordenschat. Niettemin moeten we vaststellen dat een aantal termen al volledig verdwenen zijn of die de bakkers zich maar heel vaag kunnen herinneren.

Uit de tabel hierna blijkt dat een aanzienlijk deel van de termen die de bakkers gebruikten, geregistreerd werden, hoewel niet altijd met de specifieke betekenis.

Wij dachten er goed aan te doen onze opgedane kennis van zaak en woord vast te leggen en zodoende weer een beetje licht te werpen op een stukje materiële cultuur van het verleden.

	VD	WNT	AVI	DB	LOQ	DS	WZD	WBD	WLD
assebak	+	+		-	-	-	*	+	+
bakkerskool	+	-	+	+	+	+	+	+	+
baladeuze	-	-	-	-	-	-	-	+	-
boog	*	*		*	*			-	-
bussen	-	-	+	+	-	+	-	+	+
does	*	*		-	-	-		*	*
doofpot	+	+		-	-	-		+	+
doom	+	+	+	+		+	+		
dover	-	+		-	+	-		-	-
dweilstok	*		-	-	-	*	-		
fasseel	-	+		+	-	+	+		
Franse oven	+	-	-	-	-	-	-	+	-
gehemelte	*	*		*	*	*	*	-	-
haak	*	*	*	+	*	*	*	+	+
hemel	*	+		*	*	*	*	+	+
hulle	-	-	+	+	*	+			
kaaf	+	-	+	+	+	+	-		
koediere	-	-	-	-	-	-		-	-
kruin	+			*	*	-	*		
lantaarntje	+			-	-	+		+	+
lemen	+	+	+	+	+	-	+	+	-
loete	*	*	+	+	+	+	+	+	-
muil		+	*	*	*	*	*	+	+
ovenbek				-	-	-		-	-
paapsteen	+	+	-	+	-	-	-	+	-
pook	+	+		+				+	+
refractaire stenen	+	+						+	+
rokers	-	-	-	-	-	-	-	-	-
scharbielen	-	+	+	+	-	+	+	-	-
schavelingen		+	+	+		*		-	-
schouw	+	+		+	*	+	+		
smoor	*		+	+	-	-	+		
tote	-	-		*	+	*		-	-
vloer	+	+	+	+	-	-	-	+	+
vuring	-	+		+	*	*		*	*
zinders			+	+	+	+	+		

Legende

+: woord opgenomen

o: woord niet opgenomen

*: woord niet opgenomen met specifieke betekenis

Bibliografie

CAFMEYER, M., Koutend over boerebrood en ovekot. In *Biekorf* jg. 70 (1969).

DETREMMERIE, A. en DESEYN, G., 't *Is voor de bakker. Industrialisatie van brood- en banketbakkerij*. Gent, 1986.

MACHAREL, C., en ZEEBROEK R., *Brood doet leven. Betekenis en rol van het brood in Europa*. Gent, Snoeck-Ducaju & Brussel, Gemeentekrediet, 1994.

PLAETINCK W., VAN DER LINDEN R., MERTENS P., *De Glorie van het Brood*. Tielt, 1983.

TAELEDMAN J., Ambachtelijk broodbakken in Oost-Vlaanderen: zaak en woord. In *Het Land Van Nevele* jg. 10, aflev. 1 (1979), p. 3-21.

WEYNS, J., *Bakhuis en broodbakken in Vlaanderen*. Sint-Martens-Latem, 1963.

Woordenboeken

DEBRABANDERE, F., Het Kortrijks dialect van F. A. Snellaert. Een vergelijking ven het Kortrijks in 1844 en en 1972. In: *De Leiegouw*, XIV (1972). **DEBR**

ROBERT, P., (Le Grand Robert) *Dictionnaire de la langue française* (enrichie par Alain Rey) 2ième édition. Paris 1992. **GR**

ROBERT, P., (Le Petit Robert) *Dictionnaire de la langue française* (enrichie par Alain Rey). Paris 1987. **PR**

DALE, J.H. VAN, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* (Twaalfde, Herziene Druk). Utrecht.Antwerpen 1992. **VD**

VERWIJS, E. en VERDAM, J., *Middel-nederlands Woordenboek*. 's Gravenhage, 9 delen, 1985-1929. **VV**

VRIES, M. DE en WINKEL, L.A. TE en opvolgers, *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Leiden, 1882. **WNT**

Dialectwoordenboeken

SCHUERMANS, L.W., *Algemeen Vlaamsch Idioticon*. Leuven, 1865-1870. **AVI**

BO, L.L.DE, *Westvlaams idioticon*, Roeselare, 1892. 2 delen (herwerkt door J. Sameyn), **DB**

DEBRABANDERE, F., Het Kortrijks dialect van F. A. Snellaert. Een vergelijking ven het Kortrijks in 1844 en en 1972. In: *De Leiegouw*, XIV (1972). **DEBR**

DESNERCK, R., *Oostends Woordenboek*, Handzame, 1972. **DS**

VOS, P.H., JANSSEN STEENBERG, W.A.M.M., WEIJNEN, A., *Woordenboek van de Brabantse dialecten, Deel II. aflevering 1: Huisslachter en Bakker*. Assen, 1979. **WBD**

WEIJNEN, A., GOOSSENS, J. en HAGEN, A., *Woordenboek van de Limburgse dialecten, Deel II. Niet-agrarische vakterminologieën, aflevering 1: Huisslachter en Bakker*. Assen/Maastricht, 1986. **WLD**

DEVOS M., RYCKEBOER H. en KEYMEULEN J. VAN. *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Deel I. Landbouwwoordenschat, aflevering 2: Behuizing*. Tongeren, 1985. **WVD**

GHIJSEN, H.C.M., *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten*. Amsterdam-Brussel, 1974 (zesde druk, jubileumeditie). **WZD**

Etymologische Woordenboeken

FRANCK, S. en WIJCK, N. en VAN, HAE-
RINGEN, C.B. VAN, *Franck's Etymolo-*

gisch Woordenboek de Nederlandsche taal.
Nijhoff 1949 (tweede druk). **FWH**

VRIES, J. DE, *Nederlands Etymologisch
Woordenboek* (met aanvullingen, verbeterin-
gen en woordregisters door F. De Tolle-
naere). Leiden, 1971. **V&T**

Met

de sympathie

van de

Generale Bank

DE BEDELINGEN BIJ DE UITVAARTMIS IN OOST-VLAANDEREN (19de eeuw)

Frans Van Bost

Inleiding

In de vorige eeuwen waren talrijke gebruiken ingeworteld bij onze voorouders. Vanaf hun geboorte en dit tot aan hun laatste ademtocht werd gans hun levensloop onderworpen aan ongeschreven wetten. Vooral de gebruiken in zwang na een overlijden waren talrijk.

Velen hiervan werden opgetekend en soms uitvoerig beschreven door onze vorsers: bv, hoe men door gesloten luiken, een strokruis voor de deur of een zwarte strik aan de deurknop de buitenstaander te kennen gaf dat er een dode in de woning opgebaard lag.

We zien dat het lijk op een baar, een huifkar of in de dodenwagen door de burens naar de kerk werd gebracht. De kerkvloer werd bedekt met stro. Men voerde de kist drie maal rond de kerk of rond de woning om de geest het spoor te doen kwijt geraken zodat hij niet naar de woning kon terugkeren. Ook het begraven in ongewijde aarde van een zelfmoordenaar waarbij het lijk niet over de huisdrempel naar buiten mocht maar aan een koord rond de hals en door een gat gemaakt onder de dorpelsteen naar buiten getrokken werd, is een volksgebruik dat tot aan het besluit van keizerin Maria-Theresia (1740-1780) behouden bleef.

Talrijk zijn eveneens de gebruiken bij het aankondigen van een overlijden.

Dit geschiedde eerst mondeling aan de familie en de burens. Aanvankelijk werd

ook de veestapel op de hoogte gebracht van het droevig gebeuren!

Daarna kende men het geschreven bericht waarbij via de aanplakbrief, de doodskaart, de doodsbrief en de bidprentjes het overlijden meegedeeld werd.

In onze studie hebben we getracht, door onderzoek van deze drukwerken, de brooddeling in de kerken aan de armen wat meer in het voetlicht te plaatsen.

Naast de talrijke gemeenschappen die de verering van een bepaalde heilige onderhielden, ontstond reeds zeer vroeg in sommige kerken een instelling die zich bekommerde om de armen van de wijk en die hun nood lenigde door uitdelingen van levensmiddelen en andere goederen. Deze instellingen, H. Geest- of armentafels genoemd, ontstonden in de 13de eeuw en kregen hun naam van de grote tafel, achteraan in de kerk, waarop de broden en de andere zaken lagen die na een begrafenis uitgedeeld werden aan de aanwezige armen. Dergelijke instellingen werden beheerd door twee armenmeesters. In talrijke kerken is nog een armenbank aanwezig die de vroegere armentafel verving.

Een mooi voorbeeld vinden we in de 16de - eeuwse kerk van Sint-Jan De Doper in Mechelen.

De linkerbank achteraan in de kerk werd in opdracht van het armenbestuur uitgevoerd door Pieter Valcke in 1784.

Een gesculpteerd muurpaneel stelt Christus voor terwijl hij een brood geeft aan een vrouw.

Armentafels verwierven hun bezittingen door schenkingen van gegoede burgers die bij testament bepaalden dat na een jaarlijkse mis, voor hun zielenheil opgedragen, er een bedeling van brood, tarwe, vis, vlees, hout of turf¹ aan de aanwezige armen zou plaats grijpen. De armensteun was strikt parochiaal. Een vreemdeling (van buiten de parochie) werd van dergelijke bedelingen uitgesloten. Om deze bedelingen in de toekomst te verzekeren schonken deze burgers aan de Kerk een som geld of een stuk grond waarvan de opbrengst de armentafel toeliet haar liefdadigheid te beoefenen in de geest van de weldoeners. In ontelbare testamenten is er sprake van *graan* (tarwe of rogge) of *brood* die na de begrafenisplechtigheid moest uitgedeeld worden. Men was ervan overtuigd dat hoe talrijker de plaatselijke armen in de mis aanwezig waren, hoe sneller de ziel van de aflijvige door hun gebeden, vergiffenis bekam van zijn zonden en de zaligheid verwierf. Deze stelling werd door de Kerk bevestigd. Elke schenking, op die manier verkregen, vergrootte immers het kerkelijk bezit.

De bestudeerde documenten zijn in hoofdzaak terug te vinden in de verza-

melingen van de bibliotheek van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen in het Gentse Museum voor Volkskunde, de Gentse universiteit en enkele privé-collecties.

Rechtstreekse broodbedelingen in natura

De onderzoeker vindt vooral doodsbriefven waarop vanaf omstreeks 1840 de rechtstreekse broodbedelingen worden vermeld. In hoeverre hier sprake was van broodbedelingen in natura of uitreiking van de meer discrete broodkaartjes is niet altijd even duidelijk. De meest voorkomende begintekst die we vonden is: "*La* (of) *Une distribution sera faite* (of) *se fera*" (met één der volgende teksten):

".....à l'*atelier de charité*" (25 juli 1839) (geen plaats meer zijnde in de voorstelling heeft men deze zin onder de voorstelling gedrukt),

".....dans l'*Atelier de Charité*" (27 april 1840).

Enkele typisch Gentse voorbeelden:

"*Le pain sera distribué aux pauvres par le bureau de bienfaisance*" (31 oktober 1838).

"*Une distribution de secours sera faite aux pauvres de la ville par les soins de la société de "Sans Nom" et de l'Oeuvre des Veuves*" (9 februari 1895)

Madame JEAN GYS DE MUNTER;
 Monsieur CHARLES GYS;
 Madame Veuve EUGÈNE GYS-BAUDEWYNS;
 Mademoiselle SOPHIE GYS, Mademoiselle MARIE GYS,
 Monsieur EUGÈNE GYS, Monsieur JEAN GYS, Monsieur l'abbé JOSEPH GYS;
 Madame Veuve CHARLES DE MUNTER-VANDERLINDEN;
 Mademoiselle PAULINE DE MUNTER, Mademoiselle MARIE DE MUNTER,
 Monsieur CHARLES DE MUNTER, Mademoiselle MARGUERITE DE MUNTER,
 ont l'honneur de vous faire part de la perte douloureuse qu'ils vien-
 nent d'éprouver en la personne de

MONSIEUR

Jean-Baptiste Pierre Gys,

PHARMACIEN.

MEMBRE HONORAIRE DE LA COMMISSION MÉDICALE PROVINCIALE DE LA FLANDRE-ORIENTALE,
 PRÉSIDENT D'HONNEUR ET MEMBRE FONDATEUR DE L' "UNION PHARMACEUTIQUE" DES FLANDRES.
 MEMBRE DE LA COMMISSION ADMINISTRATIVE DU LABORATOIRE D'ANALYSE DE L'ÉTAT À GAND.

leur Époux, Père, Beau-Frère et Oncle bien-aimé, né à Gand,
 le 29 Avril 1840, et y pieusement endormi dans le Seigneur, le 7 Août 1896,
 muni de tous les Secours de notre Mère la Sainte Eglise.

Ils recommandent son âme à vos pieux souvenirs.

Le Service funèbre (corps présent) auquel vous êtes prié d'assister, sera
 célébré en l'église paroissiale de S. Sauveur, le Mardi 11 Août,
 à 10 1/2 heures du matin.

Les Messes pour Dames seront dites dans la même église,
 de 10 heures à midi.

*L'inhumation se fera immédiatement après le service dans le caveau de famille
 à Gentbrugge lez-Gand.*

Une distribution de pains sera faite aux pauvres par les soins de la Société de S' Vincent de Paul
 et des petites Sœurs des pauvres.

Les trentaines se diront à la même église. À partir du Mercredi 12 Août, à 9 heures,
 et en l'église des RR. PP. Carmes Déchaussés. À partir du lundi 21 Septembre, à 9 heures.

On se réunira à la maison mortuaire rue St-Sauveur 12, à 10 heures.

R. I. P.

A la demande du défunt, on est prié de ne pas envoyer de couronnes.

Gand, le 8 Août 1896.

*Doodsbrief van
 Jean-Baptiste
 Pierre Gys, Gent
 29 april 1840-
 Gent 1896
 Verzameling
 Universiteit Gent*

Monsieur FÉLIX LAGRANGE-VAN HEUVERSWYN ;
 Madame Veuve JOSEPH VERCAUTEREN-VAN HEUVERSWYN ;
 Monsieur et Madame JULES VAN HEUVERSWYN-LATTE ;
 Mademoiselle MARIE COLPAERT ;
 Monsieur et Madame Désiré COLPAERT-BLIECK ;

Les petits-enfants et arrière petits-enfants ;

ont la douleur de vous faire part de la perte irréparable qu'ils viennent d'éprouver en
 la personne de

DAME

Sophie Constance SIMOENS

*Veuve en premières nocés de Monsieur Désiré VAN HEUVERSWYN, et en
 secondes nocés de Monsieur François COLPAERT,*

leur Mère, Belle-Mère, Aïeule et Bis-Aïeule bien aimée, née à Harlebeke le 2 Juin 1809,
 et enlevée à leur affection le 7 Juin 1898, munie des Secours de la religion.

*Le Service funèbre (corps présent), auquel vous êtes prié d'assister aura lieu le
 Vendredi 10 Juin, à 3 heures de relevée, en l'église paroissiale de Gendbrugge.*

L'inhumation aura lieu immédiatement après au caveau de famille à Gendbrugge.

Des Messes pour le repos de son Âme seront dites en la chapelle de St Antoine, rue Van Houtto, Gendbrugge.

UNE DISTRIBUTION DE PAINS SERA FAITE AUX PAUVRES, APRÈS LE SERVICE.

On recommande son Âme à vos pieux souvenirs.

Gendbrugge, le 8 Juin 1898.
 rue de l'église, 169.

On est prié de n'envoyer ni couronnes ni fleurs.

M. M.

Vous êtes priés d'assister au service funèbre qui sera célébré Samedi 29 Septembre 1855 à dix heures et demie du matin, à l'église paroissiale de Notre Dame Saint Pierre, pour le repos de l'âme de Monsieur

Ignace Joseph Martin Chimp,

*Lieutenant-Général Commandant supérieur de la garde civique de Gand,
Commandeur de l'ordre de Léopold,*

*Commandeur de l'ordre impérial de la Légion d'honneur &c &c
décédé à Gand, le 20 Septembre 1855, à l'âge de 73 ans 10
mois, muni de tous les sacrements de notre Mère la Ste Eglise.*

*Les messes pour Dames seront dites dans la même église de 10 heures à midi.
Les distributions de pains seront faites par les soins de la Société philanthropique des anciens
frères d'armes de l'Empire.*

Doodsbrief van
Ignace Joseph
Martin Chimp;
luitenant-gene-
raal commandan-
van de burger-
wacht, overleden
te Gent op 20
september 1855
op 73 jaar en 10
maanden
Verzameling
Universiteit Gent

M. M.

Le service funèbre pour le repos de l'âme de Monsieur
JOSEPH JEAN VAN CROMBRUGGE, *Avocat, Bourgmestre de la*
ville de Gand, ancien Membre des Etats Généraux, Conseiller
d'Etat en service extraordinaire, Administrateur de l'Intérieur,
etc. etc. Chevalier des Ordres royaux du Lion Néerlandais et de
Leopold, décédé le 10 Mars 1842, à l'âge de 71 ans et 6 mois, muni
des Sacrements de notre Mère la Sainte Eglise, aura lieu à
l'église Cathédrale de St. Pierre, le 19 Mars 1842, à 10 heures et demie.

Vous êtes priés de vouloir y assister.

*N.B. Les Messes pour les Dames se diront de dix heures à
midi à l'église des Dominicains.*

*Le même jour le Bureau de Bienfaisance fera une distri-
bution générale de pains à tous les pauvres de cette ville.*

Doodskaart van
Joseph-Jean van
Crombrugge,
advocaat en bur-
gemeester van
Gent, overleden
te Gent op 10
maart 1842, op
71 jaar en 6
maanden
Verzameling Fran-
Van Bost Gent

Uitzonderlijk is de laatste wilsbeschikking van Jean Henri Schoorman, overleden op 5 februari 1843, die de geestelijke bestuurder was van het gesticht H. Antonius voor oude vrouwen.

We lezen op zijn doodskaart onderaan: *"Une somme fixée par le défunt sera remise le plutôt possible à chacun de M.M. les curés des paroisses de cette ville pour être distribuée aux pauvres."* (6 april 1843)

Ook in kleine Oost-Vlaamse gemeenten werden gelijkaardige teksten op de doodskaarten en doodsbrieven gevonden, onder andere in Ledeberg, Oostakker, Evergem, Lochristi, Zwijnaarde, Zaffelare. (zie bijlage 1). Rechtstreekse bedelingen van brood hielden in vele dorpen en gemeenten lang stand. We vinden dit gegeven bijvoorbeeld nog op de doodsbrief van Sidonie Maria Blanckaert overleden op 26 februari 1933 in Maldegem waar onderaan staat: "MET BROODDEELING".² Een mondelinge mededeling van Marie De Vriendt, echtgenote van bakker Vermeire uit Assenede, leerde ons dat er nog rechtstreekse bedelingen in Assenede plaats grepen na de Tweede Wereldoorlog. Ze verklaarde namelijk dat ze samen met haar dochter tot in 1947, achteraan in de dorpskerk aan de armenbank, na de begrafenis nog brood uitdeelde aan de personen die

ondersteund werden door het "Armenbureel" (de openbare onderstand).

Op de doodsbrief van E.H.A. Chevalier van Outryve d'Ydewalle, burgemeester van Ruddervoorde, zien we dat hij op 24 mei 1902 een kerkdienst liet doorgaan, maar ook op 26 mei in zijn geboortestad Brugge. Hier wordt op 28 mei nog een dienst gehouden door de armenmeesters van de stad. Tijdens de verschillende diensten werden broden aan de armen gegeven.

Op de doodsbrief van Marie-Thérèse Sylvie Van den Bossche, overleden te Aalst op 4 november 1897, is er sprake van meerdere bedelingen:

"Des distributions de pains seront faites par l'intermédiaire des Oeuvres Charitables de la ville".

Eén van de zeldzame vroege doodsbrieven in het Nederlands is deze van Marie-Julie Dewilde, gestorven op 30 september 1863, waarin vermeld staat dat na de dienst van 8 oktober: *"Eene uitdeling van Brood zal aen den Armen der gemeente Gendbrugge gedaen worden"*.

In de verzameling van de K.B.O.V. zijn weinig doodskaarten en doodsbrieven van buiten onze provincie aanwezig en slechts een paar vermelden een bedeling.

Eén doodskaart was van François René Bousen, bisschop van Brugge, overleden op 1 oktober 1848 en waarvan de

La Douairière VAN MERRIS, née VAN OUTRYVE d'YDEWALLE; la Douairière BAILLIEU d'AVRINCOURT, née VAN OUTRYVE d'YDEWALLE;

La Douairière VAN OUTRYVE d'YDEWALLE; la Douairière CHARLES VAN OUTRYVE d'YDEWALLE;

Le Chevalier et Madame VAN OUTRYVE d'YDEWALLE et leurs filles; le Chevalier et Madame EUGÈNE VAN OUTRYVE d'YDEWALLE et leur fils; le Chevalier HENRY VAN OUTRYVE d'YDEWALLE; le Chevalier et Madame CLÉMENT VAN OUTRYVE d'YDEWALLE et leurs enfants; Monsieur ROBERT RAPAERT DE GRASS, Madame ROBERT RAPAERT DE GRASS née VAN OUTRYVE d'YDEWALLE et leurs enfants; le Baron MAZEMAN DE COUTHOVE et la Baronne MAZEMAN DE COUTHOVE née VAN OUTRYVE d'YDEWALLE; Monsieur ADHÉMAR DE THIBAUT DE BOESINGHE, Madame ADHÉMAR DE THIBAUT DE BOESINGHE née VAN OUTRYVE d'YDEWALLE et leur fils; Mademoiselle CÉCILE VAN OUTRYVE d'YDEWALLE;

Le Chevalier et Madame EMMANUEL VAN OUTRYVE d'YDEWALLE et leurs enfants; le Chevalier STANISLAS VAN OUTRYVE d'YDEWALLE; le Chevalier ANDRÉ VAN OUTRYVE d'YDEWALLE; Mademoiselle MARIE-THÉRÈSE VAN OUTRYVE d'YDEWALLE;

Le Baron et la Baronne BETHUNE et leurs filles; le Baron JOSEPH BETHUNE; le Baron et la Baronne FRANÇOIS BETHUNE; le Baron et la Baronne EMMANUEL BETHUNE et leur fils; Monsieur et Madame DE LA COURT d'ONSENOORT, leurs enfants et leur petit-fils; Sœur MARIE-THÉRÈSE BETHUNE, des Pauvres Claires-Colettines; Mademoiselle la Baronne THÉRÈSE BETHUNE;

ont l'honneur de vous faire part de la perte douloureuse qu'ils viennent d'éprouver en la personne de

MESSIRE

EMMANUEL - HENRI - AUGUSTIN

Chevalier van Outryve d'Ydewalle,

BOURGMEESTRE DE RUDDERVOORDE,

**ANCIEN CONSEILLER PROVINCIAL, ANCIEN BOURGMEESTRE D'OOST-ROOSBEKE,
MEMBRE DE LA NOBLE CONFRÉRIE DU SAINT-SANG,**

CHEVALIER DE L'ORDRE DE LÉOPOLD,

DÉCORÉ DE LA CROIX CIVIQUE DE 1re CLASSE,

leur frère, beau-frère, oncle, grand'oncle et arrière-grand'oncle bien-aimé, né à Bruges le 29 Janvier 1829, y pieusement décédé le 21 Mai 1902, muni des Sacrements de Notre Mère la Sainte Eglise.

Le service funèbre, suivi de l'inhumation dans le caveau de famille, aura lieu en l'église de RUDDERVOORDE, le Samedi 24 Mai 1902, à dix heures et demie.

IL Y AURA UNE MESSE POUR LES DAMES.

Un train vicinal quittera Bruges (Grand'Place) à neuf heures. — Un train vicinal spécial quittera Ruddervoorde pour Bruges à une heure.

Un second service sera célébré en l'église paroissiale de SAINTE WALBURGE, à Bruges, le Lundi 26 Mai 1902, à onze heures.

IL Y AURA UNE MESSE POUR LES DAMES.

Un troisième service, de la part de MM. les Maîtres des Pauvres, sera célébré en l'église paroissiale de SAINTE WALBURGE, le Mercredi 28 Mai, à neuf heures.

Des distributions de pains seront faites aux pauvres à Ruddervoorde et à Bruges.

Les autres services et les messes de quarantaine seront annoncés ultérieurement.

Ils recommandent son âme à vos prières.

(On est prié de n'envoyer ni fleurs ni couronnes.)

*Doodsbrief van
Emmanuel-
Henri-Augustin
chevalier van
Outryve
d'Ydewalle, bur
gemeester van
Ruddervoorde,
geboren te
Brugge op 29
januari 1829 en
er overleden op
21 mei 1902
Verzameling Fran-
Van Bost Gent*

Doodskaart van
François-René
Boussen, bisschop
van Brugge, over-
leden te Brugge
op 1 oktober 1848
op 73 jaar en 10
maanden
Verzameling
Bibliotheek
K.B.O.V., Gent.

lijkdienst plaatsgreep op 4 oktober in de kathedraal 'Saint-Sauveur' te Brugge. We lezen onderaan de afbeelding: *"Pareil service sera célébré dans toutes les paroisses de la Ville, le lendemain 5 octobre, à la même heure. Ce service sera suivi d'une distribution générale de Pains aux Pauvres, conformément à la volonté du Prélat défunt"*.

Ook de doodsbrief van de Eerwaarde Heer Constant De Praetere, pastoor van Roeselare (29 mei 1911) vermeldt *"Brooddeel aan de leden van het genootschap van den H. Vincentius à Paulo."*³

We vermoeden dat de bedelingen meestal zonder een aankondiging op de doodsbriefen plaatsgrepen. In vele gemeenten werd het na 1750 de gewoonte een grote aanplakbrief (60 x 40 cm) in het kerkportaal uit te hangen en deelde men na de dienst bidprentjes uit aan de aanwezige personen. In Gent beperkte het gebruik van de doodsaffiche zich tot de doods aankondiging van de leden van de koninklijke familie en prominenten. Eén van deze grote aanplakbrieven in ons bezit op naam van Jean-Guillaume Cuvelier, oud-burgemeester van Neufchâteau

Juifvrouw PELAGIE DE PRAETERE ;
 Heer en Vrouw CONSTANT BRUYNEEL-DE PRAETERE en hunne kinderen JOSEPH,
 AIMÉ en MARTHA ;
 Eerw. Heer ALPHONSE DE PRAETERE, pastor te Kerkhove ;
 Eerw. Heeren Onderpastors
 laten U met droefheid doch met christene gelatenheid weten het pijnlijk en
 onherstelbaar verlies, dat zij komen te ondergaan in den persoon van
 hunnen Broeder, Schoonbroeder, Oom en Pastor,

EERWEERDEN HEER

Constant DE PRAETERE

Pastor van O. L. Vrouwekerk te Rousseleare

geboren te RUYSELEDE, den 3 Mei 1847, en godvruchtig in den Heer ontslapen den
 24 Mei 1911

De plechtige lijkdiensl gevolgd van de begraiving tot dewelke gij vriendelijk wordt
 uitgenoodigd, zal plaats hebben in de Kerk van O. L. Vrouw, op **Maan-**
dag 29 Mei om 10 ure.

Vergadering ten Sterfhuize om 9 1/2 ure.

De Lessen zullen gezongen worden den **Zondag 28 Mei om 4 ure namiddag.**

Zij bevelen zijne ziel in uwe godvruchtige gebeden.

Brooddeel aan de leden van het genootschap van den H. VINCENTIUS A PAULO.

R. I. P.

Drukkerij St Jozef, St-Hubrechtstraat, 21, Rousseleare.

*Doodsbrief van
 Constant De
 Praetere, pastoc
 van de O.-L.-
 Vrouwekerk te
 Roeselare, gebo
 ren in Ruislede
 3 mei 1847 en
 overleden te
 Roeselare op 24
 mei 1911.
 Verzameling Fran:
 Van Bost Gent*

(gestorven op 16 maart 1855) vermeldt onderaan: *"Après les obsèques on fera une distribution d'argent aux pauvres de la Commune qui y auront assisté, d'après la volonté du défunt. On invite parents et amis à y assister. Requiescat in Pace."*⁴

We vonden aanwijzingen dat ook in het noorden van Frankrijk broodbedelingen plaatsgrepen.

Op twee doodsbrieven stond links onderaan, in zeer kleine druk op drie of vier lijnen, het volgende te lezen:

"Des pains seront distribués aux pauvres de la paroisse par les soins des Soeurs de Charité" (Lille 5 Février 1898)

en op de tweede:

"Des pains seront distribués aux pauvres de Bourbourg et Bourbourg-Campagne, par les soins des Membres des Bureaux de Bienfaisance."
(21 maart 1898).

Behalve wanneer het uitdrukkelijk anders vermeld werd, bevinden al deze doodskaarten en doodsbrieven zich in de verzameling van de bibliotheek van de K.B.O.V..

Broodbedelingen: het gebruik van bonnen of kaarten

In plaats van het aantal "cartes" werden vanaf 1840 ook onderaan de doodskaart

rechtstreekse bedelingen van kaarten of broden vermeld met de volgende teksten:

"les cartes de pain seront distribuées aux pauvres..."

...de la paroisse de Saint-Sauveur"

(Gent 26 augustus 1840).

...de la paroisse de St. Pierre"

(Gent 1 september 1840)

Bij de begrafenis van Ferdinand Lousbergs werden 5528 broden uitgedeeld: *"Schuld aan de bakker voor de levering van 5528 broden, uitgedeeld aan de armen op de dag van de uitvaart: 3164 franken en 64 centiemen."*⁵ De naam van de bakker werd niet vermeld. Gezien het onmogelijk was een zo groot aantal broden te bakken en uit te delen op één dag, veronderstellen we dat er broodbonnen uitgedeeld werden na de dienst in de Sint-Baafskathedraal en in de Sint-Stefanuskerk waar de goedkope dienst voor de vrouwen plaats greep. De broodbonnen hadden dan een geldigheidstermijn van enkele weken, zodat aan de bakker respijt werd gegeven om de bestelling uit te voeren. Aan de hand van de gegevens in verband met de begrafenis van Burggravin Vilain XIII (bijlage 2) stelden we vast dat voor de verwerking van acht zakken tarwe er reeds drie bakkers in de weer waren. Zelfs indien we veronderstellen dat er honderd broden uit één zak tarwe kun-

nen gebakken worden, wat onmogelijk is, dan bekomen we nog maar 800 broden. Men kan ook veronderstellen dat de familie van Ferdinand Lousbergs een beroep heeft gedaan op de bakkersnering welke dan de uitvoering van de bestelling verdeeld heeft onder haar leden.

We zien geen andere mogelijkheid om 5528 broden op een korte termijn te leveren en uit te delen.

Het behoorde eveneens tot de traditie dat de nabestaanden een hoeveelheid graan aankochten om brood te bakken en uit te delen aan de armen.

Als voorbeeld halen we hier een gedeel-

te aan uit het testament van Isabelle Claire Lauwers een 'gestede begijntien' die bij akte van 28 december 1772, opgemaakt door notaris Johan Carel de Munck uit Heusden, het volgende bepaalde:

"....dat ten dage van d' uytvaert aan d'armen uytgedeelt zal worden tien sacken tarwe geconverteert (omgezet - veranderd) in brooden met "caertjens ofte looden " waarmede de vrienden ende kennissen der testatrice op de voornoemde uytvaert sullen worden begroet..."⁶

Wie recht had op een brood kreeg dus een loodje of een kaartje. Loden waren penningen, in lood of tin geslagen of

Le Service Funèbre pour le repos de l'Âme de Monsieur **FÉLIX JOSEPH JEAN CHARLES GUISLAIN DE LIMON**, Membre de l'Ordre Équestre et des États Provinciaux de la Flandre Orientale, décédé à Bruxelles le 25 Septembre 1830, aura lieu à l'Église paroissiale de Saint-Michel, à Gand, le 14 Octobre, à dix heures et demie du matin.

Vous êtes prié de vouloir y assister.

Ci-joint deux cartes pour pains.

Doodskaart van Félix Joseph Jean Charles Guislain de Limon, overleden te Brussel op 25 september 1830.

Verzameling
Bibliotheek
K.B.O.V., Gent.

gegoten, die op de voorzijde een heilige of de H. Geest voorgesteld als een duif afbeeldt en op de keerzijde een waarde-cijfer of de naam van het product vermeldt, dat men bekwam bij het afgeven van het loodje. Gilden gebruikten ze ook als aanwezigheidspenning waarbij een boete vermeden werd, opgelegd aan de afwezige gildebreders. Bij de brandweer kregen de aanwezige brandweerlieden, bij ons, na de brand een loodje of "méreau" en dit tot in de eerste helft van de negentiende eeuw. Dit konden ze dan later inruilen tegen een vastgestelde waarde. In Nederland

waren de genummerde loodjes in bezit van de brandweermannen die deze aan de brandweermeester overhandigden als ze bij het blussen aanwezig waren.

"Caertjes" waren bonnen in karton die in de 18de eeuw de loden penningen begonnen te vervangen. De penningen verdwenen bijna helemaal⁷ wanneer tijdens de Franse revolutie de talrijke gilden en ambachten werden afgeschaft.

In de eerste helft van de 19de eeuw ziet men ook onderaan de doodsberichten de vermelding gedrukt "une carte, deux cartes" of meer. Het hoogste cijfer dat we vonden was "quatre cartes". Soms

MM

Vous êtes priés d'assister au Service funèbre qui sera célébré Vendredi prochain, le 10 de ce mois, à dix heures du matin, dans la Cathédrale de S. Bavon, pour le repos de l'âme de Sa Grandeur Monseigneur **JEAN-FRANÇOIS VAN DE VELDE**, le vénérable Evêque de ce Diocèse, décédé le 7 de ce mois, à dix heures et demie, après une maladie de deux ans, muni des Saints Sacraments de notre Mère la Sainte Église, à l'âge de 58 ans, onze mois.

Que ses fidèles Diocésains donnent quelques prières pour l'âme de celui qui n'a pas mis des bornes à son zèle et à sa charité pour eux.

R. I. P.

Cartes.

Doodskaart van
Jean-François
Van De Velde,
bisschop van
Gent, geboren te
Boom op 8 sep-
tember 1779 en
verleden te Gent
op 7 augustus
1838.

Verzameling Frans
Van Bost Gent

was enkel het woord "carte(s)" gedrukt en werd er plaats voorzien om het aantal bij te schrijven.⁸

We weten niet met zekerheid of de kaarten aan de aanwezige uitgenodigde personen in de kerk werden uitgereikt of bij het overlijdensbericht werden gevoegd.

Wij houden het bij de tweede stelling. In het tweede kwart van de 19de eeuw ontstond er immers een beroep dat slechts een halve eeuw stand hield: namelijk de "caertjesdraeger". Deze was belast met het "uitroepen van verloren voorwerpen" en het "het dragen van overlijdens- en andere berichten naar de vermelde adressen".

Wij vermoeden dat het vermelden van het aantal "carte(s)" een soort van controle was op de zogenaamde "caertjesdragers".

In elk geval waren het de familieleden en de bekenden die de kaarten ontvingen en die aan de armen hunner keuze gaven. Deze armen konden dan de verkregen kaarten op het opgegeven adres omruilen.

Doodsbrieven waarop twee broodbonnen om uit te knippen gedrukt stonden zijn eerder zeldzaam.⁹

De doodsbrief van Josse Liévin Van den Bemden d'Overwaeter, overleden 4 januari 1869 te Gent, bevat, onderaan op de doodsbrief, twee broodbonnen, elk in een sierlijstje:

Goed voor Een brood
van 1 kilo
1° soort mercurial¹⁰
bij
KAREL DE CORTE

Brabanddam ,74 te Gent, eerste soort

De doodsbrief van Thérèse-Philippine-Fernande Blommaert, overleden op het kasteel van Heusden op 6 juni 1878 heeft onderaan twee broodbonnen elk in een sierlijstje met bovenaan links een kleine "F"¹¹:

Van de Vijver
Bakker
Nederpolder 8
1 1/2 kilo eerste soort
Goed tot 31 augusti 1878

De doodsbrief van Eugénie Van Aken, overleden te Gent op 14 februari 1890, draagt onderaan twee omlijnde broodbonnen met boven elke bon de letter C.V.¹²

We. VAN WAHEYENBERGHE
Phenix-straat 12
1 kilo brood 1ste soort
Gangbaar tot 31 Maart 1890

Een doodsbrief waarvan beide bonnen uitgeknipt werden vermeldt ook nog in de tekst: "*Une distribution de pains se fera après le service aux pauvres de la commune*". (St.-Denijs-Westrem, waar

de lijkdienst plaatsgreep). Deze doodsbrief van François Benoit Louis Herman, overleden te Gent op 18 januari 1876, is gedrukt te Gent bij "V. Gevaert, rue digue de Brabant", zodat de broodbonnen hoogstwaarschijnlijk een adres droegen van een Gentse bakker waar ze omwisselbaar waren.¹³ We hebben hier dus te maken met broodbonnen voor de Gentse armen en een rechtstreekse broodbedeling in St. Denijs-Westrem. Op de doodsbrief van Charles Stanislas François Xavier De La Croix, overleden te Gent op 2 juli 1886, ziet men onderaan twee broodbonnen waarvan niet alleen de geldigheidsdatum verschillend is, maar ook adres en bakker verschillen.¹⁴

Links leest men:

V.C.D
 GOED VOOR 1 KILO BROOD
 1ste soort
 Geldig van 10 Juli tot 10 Augusti
 bij Helleputte
 Goudenleeuw-plaats, Nr 5

en rechts

V.C.D.
 GOED VOOR 1 KILO BROOD
 1ste soort
 geldig van 6 juli tot 6 Augusti
 bij Prosper Verpaele
 Bellevue-straat, 3

Tenslotte vermelden we nog een doodsbrief, ter nagedachtenis van Laure-Reine-Frédérique-Emile-Guidone-Ghis-laine Barones Van Zuylen van Nyevelt,

overleden op 17 november 1877, met broodbons in een sierlijstje elk af te halen op een verschillend adres.¹⁵

Links staat de volgende tekst:

P.R.Goetgeluck
 Z.N. Bakker
 Brabantdam 66 Gent

Goed voor 1 1/2 kilo brood, 1° kwaliteit
 Geldig tot den 15 December 1877

En rechts:

Aug. Van de Maele
 Z.N. Bakker
 Korte Meir, 16, Gent

Goed voor 1 1/2 kilo brood, 1° kwaliteit
 Geldig tot den 15 December 1877

Doodsprentje van Maria Ommeganck, overleden te Antwerpen op 8 december 1876 op 47 jarige leeftijd

Verzameling Haerijck, Wakken

Nog zeldzamer dan de doodsbrieven met broodbonnen is een uniek exemplaar van een doodsprent uit een privé-verzameling.¹⁶ Het betreft hier de doodsprent van Maria Ommeganck, overleden te Antwerpen op 8 december 1876, waarop men onderaan leest: "Goed voor een Brood" met links op "Goed" een kleine sierstempel als bewijs dat het brood afgehaald werd

Kaartjes van St. Vincentius a Paulo

In onze verzameling berusten enkele kaartjes van het genootschap St.-Vincentius a Paulo. Enkel broodkaartjes werden uitgereikt tijdens uitvaarten. De rest (rijst, kolen) waren enkel voor de armenbedeling en komen hier niet ter sprake.

Ze hebben oorspronkelijk gediend voor een halve kilo brood. Een (aangebrachte) vlek verbergt het schuine streepje en de twee van 1/2 kilo. Ze geven allen een ingekaderde tekst van vier lijnen:

"Genootschap van den H. Vincentius a

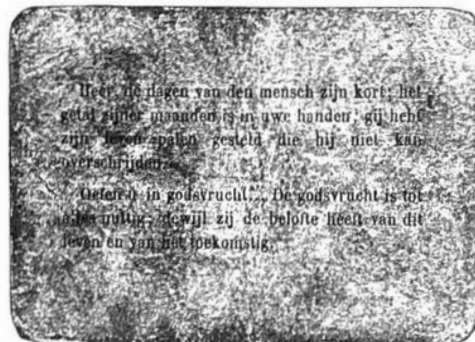
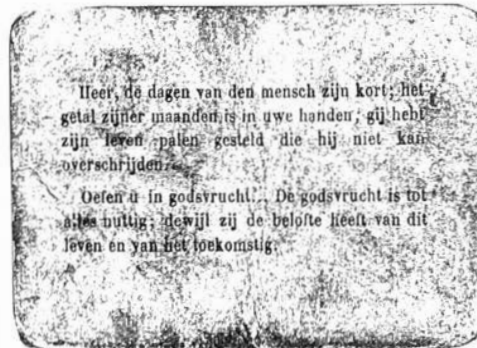
Paulo

Conferentie H. Jacobus

Goed voor

een brood van 1 (plek)kilo"

en op twee lijnen de naam en het adres van de bakker. De broodbonnen hebben schuin in de rechterbovenhoek een opgedrukte ovale stempel met tussen

Broodkaart van Sint- Vincentius a Paulo, het brood werd geleverd door bakker Standaert aan de Vlasmarkt. Verzameling Frans Van Bost Gent

twee lijnen: " Société de Saint (boven) en Vincent de Paul (onder) en daartussen in het middenveld "GAND"

Eén bon uitgezonderd hebben ze allen nog een dwarse overdruk tussen twee lijnen, gaande van de linker benedenhoek naar de rechter bovenhoek: "Goed voor eenen kilo"

Al deze kaartjes, uit het einde van de vorige eeuw, hebben een witte keerzijde bedrukt met christelijke citaten en vermanende spreuken.

Besluit

Reeds zeer vroeg in de middeleeuwen ondersteunde men de armen door brood- en andere bedelingen. Dit gebeurde meestal achteraan in de kerk aan een bank of een tafel. Deze tafel gaf haar naam aan de talrijke instellingen die reeds in de 13de eeuw, onder de naam H. Geesttafel, er voor zorgden dat de giften van de gemeente of van bemiddelde personen geregeld aan de noodlijdende bedeed werden.

Deze instellingen maakten, naast de rechtstreekse bedelingen van voedingswaren, ook gebruik van loden en tinnen penningen, welke na de kerkelijke dienst aan de aanwezige armen gegeven werden. Deze konden ze later dan omruilen tegen de waren waarop de penning recht gaf.

In het begin van de 19de eeuw kwamen

broodbonnen of -kaarten in de plaats van de metalen penningen. Deze kaarten werden aan huis bezorgd door "caertjesdragers", een beroep dat op het einde van de 19de eeuw verdween.

De betere organisatie van het postwezen, waardoor de briefport niet meer betaald werd door de bestemming maar door de afzender zal bij het verdwijnen van de "caertjesdragers" wellicht een rol hebben gespeeld, evenals de rechtstreekse bedeling van brood of broodkaarten. Nu en dan vinden we nog een late vermelding van dit beroep. Een sterfhuisrekening van Verschaev-Ledure (Ieper 1874) geeft ons, in de eindrekening opgemaakt door de weduwnaar Verschaeve, de vermelding dat er 2 fr betaald werd aan de "Porteurs des cartes".¹⁷ Van broodbedelingen zelf vinden we nog hier en daar sporen tot bijna rond het midden van de 20ste eeuw.

Voetnoten

1. Turf werd gevonden in moerassige gebieden. Het werd in blokvorm uitgestoken en gedroogd. Deze brandbare "aardsoort" gaf maar een geringe warmte in de haard.
2. Universiteit Gent, handschriftenzaal, verzameling doodsbrieven.
3. Verzameling Frans Van Bost.

4. Verzameling Frans Van Bost.
5. COOLENS Elke, *Werking van de Gentse Burgerlijke Godshuizen (1820-1925)*. Gent, RUG (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling geschiedenis). Gent 1997, p. 142.
6. Met dank aan mevrouw De Vriendt-Morès voor de informatie. Andere voorbeelden in bijlage 2.
7. Hier en daar werden er nog loodjes gebruikt, bij voorbeeld na de catechismusles of bij een andere liefdadigheidsinstelling. De Commissie voor Openbare Onderstand van de Stad Gent, nu O.C.M.W., gebruikte nog kaartjes en geelkoperen penningen tot aan de Eerste Wereldoorlog.
8. In het boek "*Rendez-vous met Magere Hein*" (Gent, Museum voor Volkskunde, 1986) wordt op pagina 25 een verkeerde uitleg aan deze getallen gegeven. Men leest er: "...Deze naamkaartjes vergezelden de doodskaart, waarop onderaan het aantal bijkaarten was vermeld."
9. In het boek "*Rendez-vous met Magere Hein*" vinden we op pagina 62 de enige vermelding die we kennen van dergelijke doodsbrieven: "...Te Gent kwam ook het systeem van broodkaartjes op de rouwbrieven voor. Elders vindt men daar minder sporen van."
10. Een mercuriaal is een brood dat volledig beantwoordt aan de wettelijk normen van gewicht, prijs en kwaliteit.
- 11-14. Gent, universiteitsbibliotheek, handschriftenzaal, verzameling doodsbrieven. Met dank aan mevrouw Jeanine Schoone voor de informatie.
15. Verzameling mevrouw De Vriendt-Morès.
16. De heer Haerijnk uit Wakken.
17. Het origineel stuk is in bezit van Frans Van Bost. Tekst gepubliceerd in: "*Rendez-vous met Magere Hein*", p. 30.

Bijlagen

Bijlage 1:

Doodskaarten en -brieven bewaard in de Bibliotheek Kon. Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen

La (of) Une distribution de(s) pain(s) se fera (of) sera fait(s)" :.....

.....par les soins de l'Administration des pauvres de la susdite Commune"

(Ledeberg 2 juli 1834)

.....aux pauvres de la Commune d' Oostacker"(23 april 1838)

.....à Ledeberg " (23 december 1841)

.....à Everghem " (29 mei 1843)

..... aux pauvres de la Commune" (Loochristy 27 mei 1876)

-aux pauvres de la ville et de la Commune (Gent en Swynaerde)"
(9 & 11 januari 1892)
-aux pauvres par les soins de la Société de St. Vincent de Paul à Gand et à
Tronchiennes " (4 januari 1893)
-aux pauvres à Gand et à Saffelaere " (8 februari 1893)
-aux pauvres de la Commune de Zulte et par les soins du bureau de
bienfaisance et de la Société de St. Vincent de Paul" (26 mei 1896)
-aux pauvres de la commune d'Oostacker & au pauvres de Gand par les soins
des soeurs de St. Vincent de Paul " (4 juli 1896)
-aux pauvres de le Commune d'Oostacker & aux pauvres de Gand par les soins
de la Société de St. Vincent de Paul " (8 juli 1896)
-aux pauvres, aux mères chrétiennes et aux écoles gardiennes, par les soins des
Messieurs les membres du clergé de la paroisse et de la Société de St. Vincent
de Paul" (Mont- St. Amand -21 november 1896)
-aux pauvres "(Hamme 29 november 1897)
-aux pauvres, après le service" (Gendbrugge 10 juni 1898)
-aux pauvres par les soins des Sociétés de St. Vincent de Paul de Gand et de
Mont-St. Amand" (24 augustus 1898)
-aux pauvres des communes de Leeuwergem et d'Elene par les soins du Bureau
de Bienfaisance" (22 oktober 1898)
-aux enfants des écoles pauvres de Mont- St. Amand et de la Visitation du Sacré
Coeur" 25 mei 1899)
-par les soins du bureau de bienfaisance de Saint-Laurent"(22 oktober 1895).

Bijlage 2:

Rechtstreekse bedelingen van kaartjes en broden

Enkele interessante gegevens over de broodbedelingen bij uitvaarten of jaargetijden, troffen we aan in het Fonds "De Vliegende Bladen" dat berust in de Gentse Universiteitsbibliotheek (handschriftenzaal) map II B 37: nota's Boulanger 1779 en 1786. Het zijn vier ontvangstbewijzen, ondertekend door drie verschillende bakkers, betreffende de levering van armenbrood bij de uitvaart van Burggravin Vilain XIII:

”Door order van Mijnheer Den Burggrave De Vilain XIII hoog-Bailliu ghebacken en ghelevert vier sacken Arembroodt voor het uitvaert van de Burggravinne de Vilain XIII den 19 july 1779 ten prijse van een pont sestien schellingen de sack.

ontfaen in hande deser den 15 september 1779

Aegidus de Meiy 7 - 4 - 0

f° 43 - 4

4 sacs

II B 37”

(4 zakken aan 1 pond 16 schellingen =aan 4 maal 1 pond =4 pond plus 4 maal 16 schellingen = 64 schellingen; 1 pond is gelijk aan 20 schellingen ; 64 schellingen is gelijk aan 3 pond en 4 schellingen, dit maakt 4 pond plus 3 pond en 4 schellingen en is dus 7 pond en 4 schellingen) Deze rekening staat eveneens afgebeeld in het boek: *”t Is voor de Bakker”*. Gent, Museum voor Industriële Archeologie en Textiel, 1986, p.49.

”den onderschreven bekenne ontfangen te hebben uyt ter handt van mijn heer hogbaliu(sic) over het leveren ende backen van twee sacken terwen brooden voor het uytvaert van mijvrauwe den 19 julij 1779 ten avonanten van een pondt sesttien schellingen groote corant (courant) de sack samen 3 - 12 - 0 (3 pond en 12 schellingen) actom (actum) desen 15 september 1779

Mr Carbonnelle

3 - 12

f° 21 - 12

2 sacs ”

”Gelevert ten dienste van mijnheer vilain XIII door J. Van Vlaenderen — op den 19 july 1779 gelevert en gebacken twee sacken terwen Broot voor de distributie aen den aermen voor het uytvaert van mevrouw sijne huysvrauwe comt per sack

1 - 16 - 0

comt tsaemen voor twee sacken

3 - 12 - 0

2 sacs ”

”ontfaen van mijnheer vilain de somme van drij pont twaelf schellijngen courant over de leverijng hier boven vermeld desen 15 7ber 1779

J Van Vlaenderen

f° 21 - 12

II B 37 ”

Bakker J. Van Vlaenderen heeft ook op 21 juli 1779 een aantal broden geleverd om uitgedeeld te worden aan de armen. We veronderstellen dat dit tijdens een dienst was voor de vrouwen of een dienst in de kerk van de gemeente waar hun kasteel stond.

”Ontfangen van mijnheer den graeve vilain XIII hoogbailliu der stadt van ghendt(?) de somme van drij ponden twaalf schellijngen groote Courant over het leveren ende backen van twee sacken tarwe broon (broden) voor het uytvaert van mevrouw villain ter saliger memorie gedistribueert aenden armen op den 21 julij 1779 ä 36 schellijngen par sac actum desen

25 augustus 1779 *J. Van Vlaenderen*

3 - 12 - 0 ”

Bijlage 3:

Lijst van bakkers vermeld op de brood- en andere kaartjes van het genootschap Sint-Vincentius a Paulo. Verzameling Frans Van Bost

We kennen de volgende gekleurde exemplaren:

- geel - met het adres: J. Standaert, Vlasmarkt n° 17 (werkzaam tussen 1886 en 1901)*
- roze - met het adres: B. De Stoop, Goudstraat n° 6*
- roze - doorstreept en vervangen door: Mahieu, bij St.Jacobs 28*
- blauw - met het adres H. Boonants, Zondernaamstraat n° 15*
- blauw - overkleefd met het adres: R. Stevens-Waterloos, Dampoortstraat n 7*
- blauw-groen - met adres: J. De Conynck-Witmer, Vrijdagmarkt 11*
- mauve - met adres: J.B.Van de Moere, Steendam 32*
- mauve - dezelfde kaart zonder de dwarse overdruk*
- oranje - met adres: K. Geirnaert, Cameliastraat n° 26*

Al deze kaartjes hebben een witte keerzijde bedrukt met christelijke citaten en vermanende spreuken.

Bijlage 4.

Doodsbrieven, 1860-1890, verzameling Universiteitsbibliotheek Gent, handschriftenzaal

Doodsbrieven waarvan de broodbonnen uitgeknipt waren:

- *Henriette-Jeanne Hendrix, + Gent, 3 januari 1878*
- *Françoise Van den Berghe, + Gent, 3 februari 1878*
- *Charles-André Andries, + Gent, 8 november 1878 -schepen van Onderwijs, professor en rector van de Gentse Universiteit*
- *Bernard-Jacques Van Acker, + Gent, 25 september 1880 -president van de Kamer van Notarissen van Gent- burgemeester van Kaprijke*
- *Josephus Adriaenssens, + Gent, 1 maart 1882- oud-pastoor van Sint-Jan-in Eremo (de brief is opgesteld in het Nederlands).*
- *Jeannette-Josèphe Van den Berghe, + Gent, 15 juli 1885*
- *Angélique Barbe Françoise Van Achte, + Gent, 2 februari 1886.*

ippa

Vriendelijk en efficiënt in bankzaken

Zetel Gent

Kortrijksesteenweg 39 - Tel. 09/244.40.04

MARKTZANGERS EN -LIEDEREN: Assenede, Brugge, St.-Denijs-Boekel en St.-Niklaas (1701-1807)

Willy L. Braekman

Talloos zijn de marktzangers die vooral in de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw in onze streken actief geweest zijn. Het fenomeen van de marktzangerij is voldoende bekend en heeft zich trouwens sinds vele jaren in de aandacht van de volkskundigen mogen verheugen. Toch duiken nog geregeld nieuwe teksten op en namen van zangers die van elders nog niet bekend waren. Een paar toevallige vondsten laten we hier volgen. Van liedblaadjes van deze zangers is geen spoor.

Brugge (1701)

Als getuige in een proces wordt in maart 1701 een zekere Anthone Wolffaert gehoord, 41 jaar oud, en woonachtig te Brugge¹. Toen hij samen met zijn vrouw van de markt te Tielt weerkeerde, was hij in de herberg "Het Strop" te Drongen getuige van een twist, die we hier verder onbesproken laten.

Het belangrijkste voor ons is dat deze getuige "hem gheneirende² [was] met schilderen in mairbele³ ende liedekens te singhen". Wellicht was hij te Tielt op de markt opgetreden en was hij met zijn vrouw onderweg naar Gent.

St.-Niklaas (1718)

In een ondervraging, gedateerd jan. 1718, van een groep mannen die van allerlei misdrijven werden verdacht,

komt een zekere Jacob Seghers, geboren te St.-Niklaas, ter sprake⁴. Hij verklaart dat hij nu en dan bij de boeren werkt of gaat bedelen, maar dat hij "hem oock gheniert met lanckx den lande te singhen ende vercoopen liedekens".

Jacob Seghers werd ook "Jacob ofte Jacobus teirebroot ofte terwenbroot" genoemd. Er zijn wel een paar markt-zangers bekend die Segers als familienaam hebben, maar een Jacob is daar niet bij. Ook liedblaadjes van deze zanger zijn geheel onbekend⁵.

St.-Denijs-Boekel (1783)

Op 1 november 1783 had in de herberg van Emmanuel Delmeire te Nederzalmen een gevecht plaats, waarbij Judocus Wissevelde, een inwoner van St.-Denijs-Boekel, 36 jaar oud en "handwercker van style", met een scheermes om zich heen hakte⁶.

De betichte verklaart dat één van de getuigen tegen hem, een zekere Liven de Cuijper, "verwer van stijle" op hem "quaet is" en wel "om dat hij noch eenen schellinck pretendeert over het dichten van een liedeken, waer over hij voldaan is met eenen pot brandewijn".

Naar alle waarschijnlijkheid was Judocus Wissevelde een liedzanger, voor wie Liven de Cuijper wel eens teksten 'componeerde'.

Assenede (1807)

De onderprefect van het arrondissement Eeklo brengt zijn overste, de prefect van het Scheldedepartement, op 7 mei 1807 op de hoogte van de inbeslagneming van een marktlied met bijbehorende prent⁷.

Het was de onderprefect ter ore gekomen dat zangers op openbare plaatsen de prent verkochten, "une estampe représentant un conscrit dévoré dans sa prison par un reptile vénimeux". Ze zongen en verkochten daarbij een lied, "une complainte", over dit onderwerp. De ijverige onderprefect had het nodig gevonden dit te doen ophouden.

Enkele dagen later nam de burgemeester van Assenede de prent en alle exemplaren van het lied in beslag. De onderprefect stuurt op 23 juli een exemplaar van prent en lied naar prefect Faipoult. Noch van de prent noch van het lied is in de bundel nu nog een spoor te bekennen.

Bij nader toezien moest de onderprefect ook toegeven dat de afbeelding, "qui n'est qu'un misérable barbouillage" en het lied, zo heet het nu, geen anti-Franse inslag hebben, zoals hij eerst had gedacht. Integendeel, het lied, zo blijkt bij nader toezien, "a pour but de faire considerer ce prétendu événement [d.i. de gevangenisstraf] comme la juste punition du crime de désertion". Toch vindt hij (natuurlijk) dat zijn optreden

verantwoord was, "attendu que tous ces sujets sont souvent interprétés de toute autre manière par le vulgaire".

Heel jammer dat de afbeelding en de liedtekst verdwenen zijn.

Voetnoten

1 RA Gent, *Oudburg*, nr. 2229, fol. 28v.

2 *gheneiren*: aan de kost komen.

3 *mairbele*: marmer, schilder gespecialiseerd in het nabootsen van marmer (marbreren).

4 RA Gent, *Oudburg*, nr. 2230, fol. 174v.

5 St. Top, *Komt vrienden, luistert naar mijn lied. Aspecten van de marktzanger in Vlaanderen (1750-1950)*. Tielt, 1985, p. 184.

6 SA Aalst, *Land van Aalst*, oud nr. 1694.

7 RA Gent, *Dépt. de l'Escaut*, nr. 5363.

DE JEFKESPEER¹

Danny Lamarcq

Zeldzame fruitsoorten van eigen bodem kunnen de laatste jaren op een toenevende belangstelling rekenen. Her en der worden de bomen weer aangeplant, in een poging om dit op een haartje na verdwenen stukje historisch erfgoed te bewaren. Eén van die zeldzame fruitsoorten is de Jefkespeer.

De Jefkespeer, beschreven als Beurré Chaboceau, is een bronskleurig, relatief klein peertje dat erg resistent is tegen schurft. Het is begin oktober rijp en de peer wordt als het ware van de boom gegeten, want je kan ze niet of nauwelijks bewaren. Het peertje was vrij populair in de streek rond Ninove en Halle, maar men vond ze ook in grotere delen van Zuid-Oost-Vlaanderen.

De oorsprong van de peer laat zich traceren zowel langs de wetenschappelijke als langs de populaire benaming en klimt op tot het einde van de 18de eeuw.

Zoals het kerngebied van het fruit laat vermoeden, moeten we gaan zoeken in het Ninoofse. In Ninove vinden we notaris Jean-François Chaboceau (1751-1829), die vóór de Franse Revolutie baljuw was in onder andere Zandbergen. Deze notaris verkocht, op last van de Ninoofse abdij, in 1795 huizen en gronden om de oorlogsschatting, opgelegd door het Franse bestuur, te betalen.

Een hartstochtelijk fruitliefhebber was toen abt Johannes Pameleire, die onder meer de Berglander introduceerde, een peer met grote opbrengst die in de 19de eeuw het Ninoofse veroverde. Pameleire was de laatste abt van de abdij. Voordien was hij respectievelijk onderpastoor en pastoor in Denderwindeke.

Het is in deze parochie dat we onze Jefkespeer moeten zoeken, want in de literatuur wordt telkens weer dezelfde fout gemaakt. Men verwijst als herkomst van de peer naar de 'Proosdij' van Denderwindeke, een vergissing, want deze was niet afhankelijk van de Ninoofse abdij maar wel van de abdij van Vicogne (départ. Somme).

Het is nochtans bij de abdij van Ninove, waar men gedurende zeshonderd jaar experimenteerde met het telen en veredelen van fruit, dat we de oorsprong van de Jefkespeer moeten zoeken.

Pameleire, die op de abdijs traditie kon terugvallen, leefde zijn passie voor de fruitteelt uit in zijn Denderwindeekse pastorie. Hij deed niet al het werk alleen, maar had een erg bedreven tuinman in dienst, Jozef 'Jefken' Thiebaut, eigenlijk nog een jonge kerel, in 1766 geboren te Oetingen. Niet de pastoor en latere abt werd in de volksmond geassocieerd met 'zijn' peer. Wel Jefken

Thiebaut. Of het met de populariteit van de peer te maken heeft, blijft een open vraag, maar de zoon van Jefken, Ludovicus August Thiebaut, schopte het tot burgemeester.

Notaris Chaboceau profiteerde van de ontmanteling van de abdij om zijn naam te geven aan Jefkespeer: Beurré Chaboceau. Chaboceau, ook actief in de Ninoofse rederijderskamer, overleed in de Bloei maand van 1829.

Voetnoten

1 Bronnen. Onder andere:

Robert de Decker Doucet de Tillier, A la recherche des origines des Chaboceau. In: *L'intermédiaire des généalogistes*, 26, nr. 151, 1971, pp. 27-30.

Rouwzang bij het graf van den heer Johan Frans Chaboceau (lijkrede uitgegeven door de Ninoofse Rederijderskamer Sint-Anna, 1829).

Informatie "uit een onbekend boek" (sic) ons doorgespeeld door Jos Van Slycken.

Hugo Van Wilder, *Tuinbouwblad* 1921.

DE TONGENSLIJPER OF EEN MERKWAARDIG TUINBEELD TE EXAARDE

Marcel Pieters

Tuinbeelden zitten opnieuw in de lift en fleuren zoals weleer allerlei hovingen en kleine plantsoenen op. En dat gaat van kabouters, konijnen, kikkers, schildpadden, reigers enz. Tot paddestoelen toe. Maar, een vreemde eend in de bijt is het voorwerp dat in de tuin van de familie M. Gheldof-De Clercq te Exaarde staat opgesteld. Het gaat om een terracotta beeld dat volgend tafereel voorstelt. Een tongenslijper grijpt een klappei of roddelaarster bij de haardos en drukt deze met de tong tegen een slijpsteen aan. De bedoeling van de uitbeelding is zonder meer duidelijk: al wie aan kwaadsprekerij doet moet gestraft worden. En het

*De Eksaardse tongenslijper
(Foto M.P.)*

meest afdoend middel om het hervallen te voorkomen is blijkbaar een stuk van de te lange, scherpe tong afslijpen! Gelukkig voor de betrokkenen zal de uiteindelijke straf voor een dergelijk vergrijp zich vermoedelijk meestal beperkt hebben tot het tot spot van iedereen aan de schandpaal geplaatst worden. Alhoewel bepaalde lijfstraffen niet uitgesloten waren. Het beeld in kwestie meet 50cm x 40cm en is door de moeder van de vrouw des huizes tijdens haar jeugd meegebracht uit het Antwerpse. Zodat we met enige zekerheid mogen stellen dat de Eksaardse tongenslijper reeds sinds het begin van deze eeuw hier ter plekke zijn vakmanschap tentoonspreidt. Het tongenslijpen is ook in andere regio's bekend. In Denderbelle bv. weten ze daar alles van: hun spotnaam is immers tongenslijpers! Een spotnaam die thans als eretitel is aangenomen. Genoemde gemeente heeft zelfs een Orde van de Tongenslijpers, evenals een jaarlijkse Tongenworp (1).

Voetnoot

1. M. Broeckhove, W. Giraldo en R. van der Linden, Het worp motief in Oost-Vlaanderen. In: *Oostvlaamse Zanten*, 66 (1991), 3, blz. 135-164.

Renaat VAN DER LINDEN

IN MEMORIAM **Mauritius Josephus** **BROECKHOVE**

°Gent, 21 december 1907

†Gent 17 juni 1998

Op 17 juni j.l. ontviel ons Maurits Broeckhove, gewestelijk medewerker van de Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde, ere-algemeen secretaris van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen en van de voormalige beheerscommissie van het Gentse Museum voor Volkskunde. Maurits werd op dinsdag 23 juni ten grave gedragen. In de kapel van het rusthuis Toevlucht van Maria namen familie en vrienden afscheid van Maurits.

Renaat van der Linden hield de homilie.

”Zeer geachte Familie, dierbare vriend Maurits,

Heden komen wij samen, gebonden door gevoelens van diep leedwezen en tegelijk van piëteit en van bewondering voor een wezenlijke vriend, leedwezen voor de familie die in de talrijke jaren de attenties ondervond van een liefdevolle vader, grootvader, overgrootvader. Welke normen tellen om de verdiensten van een persoon naast de familiesfeer te bepalen? De verhouding tussen een ideaal en de verwezenlijking daarvan. Voor

u geldt in ieder opzicht de voorrang van de plicht, de band met de familie, dan de vrienden-volkskundigen, in het ronde kader van een ideaal. De adel van uw karakter dwong u immer de plicht voorop te stellen als een erecode van een deontologie.

U waart vele jaren stadsambtenaar. Uw verantwoordelijkheidsbesef, uw vlugge geest dreef u immer stipt en correct uw taak te vervullen. Niemand hoefde te helpen. U hebt menigeen geholpen. Vriendschap en dienstbetoon dwingt me drie punten van uw rolbezetting in de volkskunde voor meer dan een kwart-eeuw te tekenen.

Eerst is er uw rol als schakel. Het ministerie stelde u aan als gewestelijk medewerker van de Koninklijke Commissie voor Volkskunde. U behoorde telkens bij de eersten om vragenlijsten, keurig ingevuld, terug in te sturen. U was een ‘bindteken’ tussen Brussel en Gent. In 1952 onderging u een belangrijke overgangsfaze in uw leven door de kennis-making en de eerste samenwerking met de pioniers en stichters van de Bond:

professor dr. Paul de Keyser, Ferdinand van Es, Mr. Jozef Vermeulen, Lode Verlodt, Prosper Luycks, Julien Boes, idealisten die enkel de bloei van de Bond voor ogen hadden. U nam plichtbewust en radicaal hun rol en taak over. Ik breng even uw uitgebreide verslaggeving in herinnering van de 'jaarlijkse statutaire vergaderingen' van 1954 tot 1983. Gedurende bijna dertig jaar kweet U zich voorbeeldig van de zware taak om punt na punt nauwkeurig een volledig relaas te verzorgen ten behoeve van de Bond, van het Bestuur, van het Museum, van de Kantwerksters, enz. U was de eerste gids voor de geschiedenis van onze vereniging. U was in menig opzicht de scharnier met de vele leden van de Bond.

Naast uw jaarverslagen belichtte u andere kanten en aspecten van het volksleven', bv. door de waarde van kunstschilders te ontdekken: van Gaston Willemse in 1972 met "Kermissen", van Marcel Devynck in 1974 met "Gentse hoekjes en typen", van Julien Van Langenhove in 1976, van Georges Teugels in 1979.

U verzorgde de bibliografie van Maurits Van Wesemael in 1986 en van Lode Hoste in 1994 en beschreef de waarde van de kافت van ons tijdschrift in 1970. U schreef het In Memoriam van Richard Vankenhove in 1967, van Oscar Depraet

in 1974, van Gaston Van Peteghem in 1980.

Onze taak bestaat erin een min bekende karaktertrek aan te halen, die we ontdekten in uw betoverende monnellach. U was steeds opgewekt van humeur en schreef in diezelfde zin bijdragen zoals 'Volkshumor te Halle' in 1967, 'Humoristische verwerking van B.T.W.' in 1972, 'Humor rond de oliecrisis 1973-74' in 1974, het 'Feest der secretarissen. Nieuw kalenderfeest' in 1988. Uw rol als 'scharnierfiguur' heeft u fijn beleefd met de tekst en tekeningen bij het vijfjarig (en daarna bij het 25-jarig) bestaan van de Kantwerksterclub Sint-Katelijne. U hebt uw kunde als tekenaar volgraag in hun dienst gesteld.

U was verder een uitmuntend en zelfwerkzaam vorser. Zelfwerkzaamheid behelst een aandrift om zelf te presteren. Uw zelfwerkzaamheid heeft u in de eerste gelederen van het onderzoek geplaatst, o.a. als driedubbele laureaat van het Alfons de Cockfonds, met *De Vinkensport in Vlaanderen*, in 1967, met *De wonderdokter Drieske Nijpers van Sint-Gillis-Waas*, in 1987. Telkens een ander thema, voorbeeldige wetenschap op en top. Het bestuur overwoog lang hoe het u waardig kon huldigen, na uw herhaald weigeren. Een éinig glasraam van de kunstenaar Michiel Leenknecht

uit Kluisbergen bracht de oplossing. Een zon en maan weerspiegelen het weer met de kalender.

Ook uw studie van St.-Donatus hoort hierbij. Vinkenier met zijn lat beeldde uw geliefde sport uit. Een zieke legt de link naar Drieske Nijpers. Drie elementen zijn verweven in harmonie, als de glans van de hulde. Vriend Maurits, de gloed van dat indrukwekkend glasraam blijft in ons netvlies gebrand. Uw geest leeft in uw hoogstaande nalatenschap, bijdragen, bekroonde werken, als lich-

tend en richtend voorbeeld. U blijft een onvervangbare vriend. Uw gedachtenis blijft leven in de gelederen van de Bond.”

Voetnoten

1. Renaat van der Linden. Bibliografie Maurits Broekhove. *Oost-Vlaamse Zanten*, LXXI (1996) 109-116.

Renaat VAN DER LINDEN

IN MEMORIAM

Margriet Maurissens

wed. Pr. Dr. Frans M. Olbrechts
 °Mechelen 27 maart 1901
 † Antwerpen 23 mei 1998

Mevrouw Olbrechts-Maurissens was oprichtster en voorzitter van de Frans M. Olbrechts-stichting ter Bevordering van het Volkskundig Onderzoek VZW. De statuten van de VZW verschenen in het Belgisch Staatsblad van 27 november 1969 (nr. 5519). Andere leden van de vereniging waren de professoren

Foncke en Strubbe, ondervoorzitters, prof. J. Van Haver, penningmeester en de Heer De Meyer, secretaris. Na het overlijden van deze laatste werd prof. J. Van Haver penningmeester.

Dank zij de Frans M. Olbrechts-Stichting werden talrijke werken van volkskundigen bekroond en uitgegeven.

J. V.(AN) H.(AVER) bracht geregeld verslag uit van de werkzaamheden van de VZW Fr. M. Olbrechts-stichting in het tijdschrift *Volkskunde* (driemaandelijks tijdschrift voor de studie van het volksleven - Antwerpen). Het meest recente verslag ('Nieuws van de Olbrechtsstichting') verscheen in *Volkskunde* 98 (1997) p. 132.¹

Onze dank gaat ook om nog een andere reden uit naar Mevr. Mragriet Maurissens. Weinigen weten dat zij enkele plaatsnamen- en trefwoordenregisters heeft samengesteld. Nu zij overleden is zie ik het als mijn plicht dat geheim aan de familie en de wetenschappelijke wereld kond te maken. De zevende jaargang van *Oost-Vlaamse Zanten* (uit 1932) en het eerste nummer van de volgende jaargang bevatten telkens een bijvoegsel van acht bladzijden waarin het register was opgenomen op het werk van Gabr. Celis, *Volkskundige kalender voor het vlaamsche land* (Gent, Drukkerij Van den Broeck-Jacobs en Zoon (Aalst), 1923, 336 p. + 52 p. indices)². Van dit voortreffelijk werk van de conservator van het Folklore-Museum te Gent, mag terecht gezegd worden dat het onmisbaar is voor al wie zich met de studie van onze nationale folklore inlaat. Het werk zou later bekend staan als een van de encyclopedische werken over de Vlaamse

folklore. De "Volkskundige Kalender..." verscheen in 1990 in anastatische herdruk bij de Stichting Mens en Cultuur (Groot-Brittanniëlaan 43, 9000 Gent), vergezeld van een inleiding van Renaat van der Linden, van zeven foto's, en het register (na p. 336).

Voetnoten

1. Verdere inlichtingen over de werking en doelstellingen van de Fr Olbrechtsstichting zijn te bekomen bij de secretaris, p.a Sint-Bavostraat 7, 1731 Zellik. Over de stichting zie verder: R.V.D.L.

De vzw. Frans M. Olbrechtsstichting. *OVZ* 62 (1987) 100; J. VAN HAVER.

Olbrechts - stichting bestaat 25 jaar. *OVZ* 69 (1994) 176.

2. *Oost-Vlaamse Zanten* 7e jg. nr. 1. jan. 1932, p. 1-8; nr. 2, maart 1932, p. 9-16; nr. 3, mei 1932, p. 17-24; nr. 4, juli 1932, p. 25-32; nr. 5, sept. 1932 p. 33-40, nr. 6 nov. 1932, p. 41-48; 8ste jrg., nr. 1, jan. 1933, p. 49-52.

ZESDE TWEEJAARLIJKS INTERPROVINCIAAL COLLOQUIUM VOOR VOLKSDEVOTIE

Zaterdag 19 september 1998 - Oudenaarde
Vleeshuis (Vleeshouwerskamer), Markt 35 (tel. 055/30.19.33)

HEILIGEN IN DE VLAAMSE ARDENNEN

Organisatie:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen, i.s.m. Verbond voor Heemkunde Oost-Vlaanderen, Oostvlaams Verbond Kringen voor Geschiedenis. Onder auspiciën van de Federatie voor Volkskunde

PROGRAMMA:

- 09u30 Aankomst.
- 10u00 Welkom door Marnic De Meulemeester, schepen van Cultuur.
- 10u05 Situering van het zesde colloquium door Romain Coppens.
- 10u15 De heilige Adrianus in Geraardsbergen door Geert Van Bockstaele.
- 10u50 Nabespreking. Het retabel te Godveerdegem.
- 11u00 De heilige Cornelius in Ninove door Walter Giraldo.
- 11u45 Nabespreking. Vergelijking met h. Cornelius in Letterhoutem.
- 12u15 Middagmaal.
- 14u00 De heilige Amelberga te Mater door Renaat van der Linden.
- 14u45 Nabespreking. Paardenommegangen in de streek.
- 15u00 De heilige Hermes in Ronse door Albert Cambier.
- 15u45 Nabespreking met video over sint-Hermes.
- 16u15 Toespraak door J.-P. Van Der Meiren, bestendig gedeputeerde voor Cultuur.
- 16u20 Besluit en slotwoord door Renaat van der Linden, voorzitter K.B.O.V.

Inschrijvingen:

bij Romain Coppens, Oostveldkouter 45, 9920 Lovendegem,
tel. 09/372.79.93

Storting op rekening 703-0327514-23 van K.B.O.V.

Bijdrage: mét middagmaal: 700 fr. Zonder middagmaal: 150 fr.

BOEKEN EN SIGNALEMENTEN

NEUBERG André (ed.)

Monialen in België en Luxemburg van de Middeleeuwen tot vandaag

Het Musée en Piconrue te Bastogne (Place Saint-Pierre 24, 6600 Bastogne) heeft voor zijn veertiende seizoenstentoonstelling een nationaal thema aangesneden. Vertrekkend vanuit de herdenking van een eeuw Zusters Conceptionisten in Bastogne werd geopteerd om de jaarlijkse thematentoonstelling volledig te wijden aan de contemplatieve zuster gemeenschappen in België en het Groothertogdom Luxemburg. Het geheel kan men elke dag, buiten op maandag, bezoeken tot eind oktober.

In het museum zelf kan men drie onderdelen aantreffen. Enerzijds is er de vaste tentoonstelling rond het religieus leven in een doorsnee dorp enkele decennia geleden (dat in feite niet gebonden is aan "Luxemburg", maar evengoed in een andere provincie, zelfs Vlaamse zou kunnen gesitueerd worden), terwijl er anderzijds het jaarthema is. Dit is dan weer verdeeld in twee delen. Het hoogtepunt is daarbij zeker de door Jean-Marie Doucet samengestelde diamontage. Het thema van de contemplatieve non wordt op een kunstzinnig én historisch verantwoorde manier gebracht én becommentarieerd. Zoals steeds gaat de

commentaar verder dan gewoon de dia's van gesproken bijschriften voorzien. De kijker krijgt integendeel veel meer. Uiteraard de duiding van wat men ziet, maar dan geplaatst in een historisch en zelfs psychoanalytisch kader. Die duiding wordt niet zomaar opgedrongen, maar via goed doordachte vragen aangebracht. Daardoor worden soms zaken aangereikt waarbij de gewone bezoeker normaal geen vragen rond zal stellen, maar die hem of haar nu wel kunnen aanzetten tot reflectie. De gekozen illustraties passen wonderwel bij de gebrachte tekst. Zoals de diamontages van de vorige jaren een echte aanrader, waarvoor het alleen al de moeite loont om in Bastogne even het museum binnen te lopen.

Daarnaast is er dan de gewone thematentoonstelling. De bezoeker zal misschien ietwat verrast zijn door die van dit jaar. Er werd immers bewust niet gekozen om de rijkdom van sommige vrouwenkloosters uit te stallen, maar wel om een gewoon doorsneeklooster te presenteren. Uiteraard staat het leven binnen een dergelijke samenleving op het programma: welke taken vervult men binnen een contemplatieve gemeenschap. Naast het aspect van studie, meditatie en geloofsoefeningen zijn er de gewone huishoudelijke taken en de specifieke taken die men uitvoert om

geld te verdienen om aan de materiële basisbehoeften te kunnen voldoen. Religieus borduurwerk en het maken van hosties, soms nog volledig met de hand, zijn daarbij toonaangevend. Vanuit het uitgangspunt, de herdenking van de lokale (arme) kloostergemeenschap der Conceptionisten, is dat een te waarden beslissing geweest.

De op meditatie gerichte tentoonstelling wordt zoals steeds vergezeld van een begeleidend boek. In de traditie van de buitengewoon verzorgde publicaties werd het dit jaar, nu met de steun van het Algemeen Rijksarchief, weer een voltreffer. Er zijn natuurlijk de historische syntheses over de vrouwelijke kloosterlingen van de regel van Benedictus (Benedictinessen en Cisterciënzerinnen) (met een overzichtslijst van ontstaan, ontbinding en heroprichting), van Franciscus (Franciscanessen, Clarissen, Recolectinnen, Capucinessen, Annonciaden en Conceptionisten), de Dominicanessen en de Carmelitessen, met de nodige aandacht voor de mannelijke voorbeelden en de vrouwelijke ondergeschiktheid aan die mannen (een abt van de mannelijke tak of een bisschop die het laatste woord hadden bij interne geschillen).

De eerste saneringsgolf onder Jozef II in 1783 verdient eveneens de nodige aandacht. Dit kaderde in een algemeen,

door de progressieve burgerij en adel ondersteund beleid, om contemplatieve ordes op te heffen indien die geen onderwijs- of verzorgingstaken wilden opnemen. Zuivere contemplatie werd immers als een totaal nutteloze taak bekeken, zonder enig nut voor de gemeenschap en de staat. Tegelijkertijd wilde men de vrijgekomen eigendommen gebruiken voor andere doeleinden. Voor de ondernemersklasse waren die eigendommen van "de dode hand" immers een probleem omdat ze niet in het normaal economisch proces participeerden en er dus geen winst mee of uit kon gehaald worden. De Franse annexatie maakte de sanering, manu militari, volledig. Na het concordaat tussen Napoleon en de paus kon een geleidelijke restauratie starten, alhoewel het meestal wachten was tot midden 19de eeuw, bij de opflakking van het religieus leven, vooraleer de contemplatieve ordes terug wind in de zeilen kregen. De ordes uit het Ancien Régime kregen terug slagkracht, soms gestimuleerd door nieuwe stichtingen of door de in het laatste kwart van de 19de eeuw uitgeweken Franse contemplatieve geestelijken. Een impuls die niet mag onderschat worden. Een lijst van waar die uitgeweken contemplatieven in België en Luxemburg terecht kwamen is opgenomen. Onder het Belgisch bewind was er

terug vrije verenigingsmogelijkheid, waar de uitgeweken Franse contemplatieven maximaal gebruik van hebben gemaakt en tegelijkertijd de binnenlandse vrouwelijke kloosters een geweldige stimulans hebben gegeven. Dat uitte zich ook in het onderwijs in hun pensionaten. Naast de huishoudelijke opleiding was het aanleren van het Frans een ultieme aantrekkingskracht, zeker voor Britse jongedames uit de betere klassen die in de Belgische pensionaten vooral Frans kwamen leren.

Soms zitten aan die monastieke historiografie wel enkele leuke punten vast, zoals het feit dat koningin Astrid in de abdij van Clairfontaine als heilige in een glasraam wordt afgebeeld (p. 86) of dat koning Boudewijn een tante had, Joséphine, die overste werd bij de Benedictinessen (p. 79), en waar de koningskinderen wel eens op bezoek gingen. Een andere aanuiding voor de religieuze aanleg van de latere koning? Het dagelijks leven is dan weer een andere invalshoek, zowel voor als na de Franse cesuur. Naast de bespreking van de gewone gang van zaken is er ook plaats voor meer beschouwende overwegingen, zelfs van psychoanalytische aard. Wat immers te denken van het mystiek huwelijk dat de nonnen aangaan met Christus, in een aards huwelijkskleed, de volledige afscheiding van

de wereld, en sublimatie van alle aardse geneugten en gevoelens naar een religieus doel. Dat dat soms vreemd kan aandoen bewijst het "spel met het kindje Jezus" (p. 323), waarbij in verschillende vrouwenkloosters effectief met een plaasteren beeldje van het kind Jezus werd "gespeeld". Een sublimatie van de moederlijke gevoelens? Een zekere naïviteit (zie bv. in *Heemspiegel* XIX/2 (1998) p. 15 de bundel "Sterven voor de wereld. Een religieus ideaal in meer-voud") was de meeste intredende zusters zeker niet vreemd, wat soms met evenveel woorden door de al dan niet visiterende (mannelijke) clerici werd vastgesteld. Ondanks de specifieke vragen die aan een dergelijk leven kunnen gesteld worden is het geen onderwerp dat onderzoeksmatig zou moeten gemeden worden, integendeel. Het begeleidend boek graaft dan ook veel dieper dan wat een gewoon bezoek aan de tentoonstelling zou kunnen laten vermoeden. Het overziene werkgebied is daarbij heel België, wat gezien de monastieke traditie en de inplanting (want nog altijd in een Belgische religieuze provincie geplaatst) qua vergelijking noodzakelijk is. Daarbij komt dat sommige Waalse stichtingen door Vlamingen gebeurden en sommige Vlaamse kloosters vanuit een Waals moederhuis tot stand kwamen.

Verder onderzoek is uiteraard nog steeds nodig, zoals bvb de groeifactor bij de onderwijscongregaties tijdens de Schoolstrijd (1879-1884), zowel op vlak van het aantal roepingen als van het aantal bijhuizen en de eventuele door te trekken gevolgen (extra roepingen vanuit die nieuwe bijhuizen, stimulans voor de missioneringscongregaties, derde ordeverenigingen, bedevaarten naar de topheiligen of -zaligen van de residerende congregatie, omhalingsacties, enz).

Dit boek is een zeer degelijk Belgisch syntheseswerk geworden, waarin ook de "problematiek" van de religieuze archieven aan bod komt, van waaruit elke geïnteresseerde verder kan groeien in een of andere orde. Een gedegen bibliografie per hoofdstuk maakt dit zeker mogelijk, evenals een algemene bibliografische oriëntatie (pp. 104-107). Het boek telt in totaal 349 pagina's, is uitmuntend geïllustreerd (de meeste in full colour) en kost 1.600 Bef in het Museum. Een Nederlandse editie van het boek is ondertussen ook beschikbaar. Geïnteresseerden die dit jaar niet in Bastogne zouden geraken kunnen het boek eveneens bij het Verbond voor Heemkunde (Kerkstraat 17, 2970 's-Gravenwezel) bestellen.

Harry van Royen

DENECKERE Gita

***Geuzengeweld. Antiklerikaal straatru-
moer in de politieke geschiedenis van
België, 1831-1914.*** Brussel, VUB Press,
1998, 223 p.

In dit toegankelijk en goed gedocumenteerd boek, dat voortvloeide uit een doctoraatsverhandeling in de geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Gent, onderzoekt de auteur het gebruik van de straat als wapen van protest van de liberale opinie tegen de toenemende invloed van het klerikalisme in de Belgische politiek in de 19de eeuw. Het thema is niet nieuw maar werd sinds 1954 niet meer grondig onderzocht. Met de historische analyse van het antiklerikale straatru- moer beoogt de auteur 'de wat verdrongen levensbeschouwelijke machtsstrijd weer in herinnering te brengen'. Het onderzoek, waarvoor Deneckere trouwens een ganse waaier van archieven heeft uitgeplozen, spitst zich toe op 56 verschillende acties die zich afspeelden in vier grote steden (Brussel, Antwerpen, Gent en Luik): de politieke charivari's tegen de oprichting van een katholieke universiteit in 1834 en tegen de kloosterwet (mei 1857), de verkiezingsrellen uit de jaren 1870-1878 (o.m. te Gent), de liberale straatagitatie van september 1884 na de katholieke verkiezingsoverwinning van 10 juni 1884, de

protesten tegen de katholieke schoolwetgeving van 1895 en 1911, enz. Door de liberalen werden de antiklerikale acties voorgesteld als spontane en ongeorganiseerde uitbarstingen van verontwaardiging over de onrechtvaardigheid van het kiesselstel en over het 'machtsmisbruik' van de parlementaire meerderheid. De katholieken herleidden het protest tot complotten en gestook. In verschillende bestudeerde gevallen stelde de auteur vast hoe de liberale partijstructuren er vooral na 1884 in slaagden om de anonieme, informele en snelle collectieve acties te recuperen en te kanaliseren in georganiseerde vreedzame (massa-)betogingen. Het spontane en rumoerig karakter van de plaatselijke politieke charivari's verdwenen ook omdat ze niet strookten met de officiële negentiende-eeuwse burgerlijke cultuur en omdat ze in toenemende mate gecriminaliseerd werden.

Een andere vaststelling, die vanuit cultuurhistorisch oogpunt bijzonder interessant is, houdt verband met de symbolische doelwitten van de politieke charivari's. Het protest richtte zich aanvankelijk uitsluitend naar religieuze gebouwen (kloosters bv.), vanaf het laatste kwart van vorige eeuw meer naar katholieke partijlokalen, kantoren van kranten en huizen van katholieke prominenten. Tenslotte toont Deneckere eens te meer

aan hoe belangrijk de invloed is geweest van collectieve acties op de besluitvorming tijdens verscheidene crisismomenten in de 19de eeuw.

Karel Velle

GUIDO FONTEYN

In de Rue des Flamands. Het schamele epos van Vlaamse migranten in Wallonië. Gevolgd door *De Trein der Schande*. Groot-Bijgaarden, Scoop, 1997, 95 p.

Migratie verschijnt in alle tijden en alle landen. Zou Vlaanderen als uitzondering gelden? Helemaal niet. Voor onze landgenoten klinkt het begrip immigratie onwennig. Emigratie brandt als een kenmerk voor Frankrijk, Canada, Amerika. Wallonië wint de akelige sprint naar de vreemde.

Wij beseffen in de verste verte niet welke mislukte oogsten in 1845, 1846 en 1847 onze gewesten teisterden, zodat méér dan de helft van de bevolking onder de armoede-grens gebukt en gedrukt gaat. Oost- en West-Vlaanderen telden tussen 1845 en 1846 34.000 minder inwoners. Luik en Henegouwen tellen er intussen 104.000 meer. Deze publicatie belicht veelzijdig de tragische episode in het midden van vorige eeuw. Het eerste hoofdstuk start met de ontorende en voor die tijd sprekende titel:

Les Flamins c' n' êst n'n dès djins. Vlamingen waren geen mensen. Wallonië is een maatschappij, waarin naast de autochtone Walen de allochtone Vlamingen eerst en de allochtone Italianen nadien de belangrijkste inbreng leverden. De anthroponymie, geleerde term voor de studie van familienamen, toont hoe talrijke namen bij de topfiguren op Vlaamse herkomst wijzen: Cools, Spitaels, Onkelinx, Van Cauwenberghe enz.. enz.

De studie van de Grote Trek van Vlaanderen naar Wallonië kent weinig of geen wetenschappelijke uitvoerige bronnen. Een reeks artikelen van Gaston Dumez in *De Standaard* van 20 okt. tot 21 nov. 1954 vormt de vaste basis. Hij gebruikt vaak de term beestenleven. Ernest Claes beschrijft in *Jeugd* hoe menig gezin naar de gore arbeiderswijken van Charleroi uitwijkt en de treurige faam van brutaalste en gevaarlijkste vechtersbazen onder de mijnarbeiders verspreidt. Wie honger heeft, verlaat zijn land.

De Vlaamse Ziekte treft de bevolking hier tussen 1840 en 1850 nadat plagen het koren en de aardappelen hebben aangetast. Veldwachters moesten huizen onderzoeken 'om te zien of de inwoners nog leefden'. Tyfus deed zijn intrede in 1847, de cholera in 1848. Deze plagen decimeren de bevolking. Onze taal met

de vele dialecten drukt als een andere oorzaak van achterstand. De titel van het boek vlamt als het einde van de wereld in een deelgemeente naast La Louvière voor een doodlopende steeg, met orde-loze tuinen vol afval. Elke bewoner van de Rue ... heeft zijn dialect verleerd, als lid van de derde, vierde generatie. Zij zijn Walen. De eerste Vlamingen die er werk zoeken, avontuurlijk van aard, keren bij de kermis weer naar hun dorp om als wervingsagenten op te treden! Bij het graven van het kanaal van Brussel naar Charleroi in 1832 zijn de meeste grondwerkers Vlamingen, nadien ook voor het Canal du Centre of Kolenafvoerkanaal. In 1987 zou Wallonië ca 750.000 Vlamingen tellen. Als een stutpaal in de mijn van Mariemont kreunde, kropen de mijnwerkers snel weg uit de gang, vol angst, want de paal sprak flamin. In dat akelig kraken, een gruwelijk sein, hoorden Walen een harde toon van Vlaamse dialecten. In de sombere ondergrond weerklonk steeds Waals, omdat bij gevaar slechts één taal een sein mocht geven. Vertaling zou verwarring veroorzaken. Alom, in smerige cantines, logementen en danszalen, waar tot onvrede van de Walen de Vlamingen in groep naartoe trokken, weerklonken rare Vlaamse dialecten. De onbehouwen taal en plumpe manieren droegen er toe bij dat immer in

negatieve termen over Flamings werd gesproken en rapporten van geneesheren en mijnbazen-verslagen in die zin werden opgesteld. Uit de mijnstreek vertrokken in de lokale pers annonces om arbeiders voor de mijnen te ronselen, beloofden werkloze sukkelaars de hemel in Wallonië. De meeste immigranten kwamen recht van hun veld en kenden niets van gebruiken, materialen en werktuigen in de mijnindustrie. Vele elementen konden de indruk van lompeheid en onhandigheid enkel versterken. Omstreeks de eeuwwisseling teisterden bloedige rellen een Vlaamse wijk nabij Charleroi. *Le Soir* in Brussel blokkeert als oorzaken: marginaliteit, ontworteling, afstompende arbeid in de mijn. De katholieke pers legt de schuld bij 'ongodsdienstigheid' van het Waalse arbeidersmilieu. De liberale pers verwijt de katholieken de Vlamingen alhier 'dom en bij gelovig' te houden. Dergelijke clichés circuleren jaren geleden in de mijnstreken en soms tot vandaag in het zuiden van ons land. De volkskunde krijgt vermelding van gegevens in de Waalse volksliteratuur, honderden liedjes, theaterteksten, sketches i.v.m. het personage van Le Flamand, zelden of nooit in positieve zin, vaak als een lachwekkend personage. Het klinkt als tragikomisch Beulemans intermezzo dat ook

Brusselaars bij de Vlamingen worden gerangschikt, in een herhaald spotten van imitateurs Flamands. De herkomst van de arbeiders in de mijnstreek, uit de meest verscheiden gewesten van Vlaanderen, hun zwaarste labeur treedt regelmatig te voorschijn, ook in menige aanhaling van Gaston Durnez, vooral in hoofdstuk 7. 'Het Werk der Vlamingen' in het Walenland en hun congressen lieten diepe sporen na.

Het slot van het boek *De Trein der Schande* ontleedt de immigratie van Italianen naar Wallonië. Regering en mijnwerkersbazen zoeken ginds. De grenzen naar het Oostblok en naar Polen waren gesloten. Een Belgisch-Italiaans akkoord ziet o.a. kans om in eigen land gure figuren naar de mijnputten hier te sturen. Een conferentie in 1946 in Rome sluit een akkoord of koehandel:

50.000 Italiaanse arbeiders tegen twee à drie miljoen ton steenkolen van hier. Tijdens de eerste afdaling in de mijnschacht poogt de helft te vluchten. Bij de ramp van Marcinelle op 8 oogst 1956 telt men 136 Italianen, 36 Vlamingen, onder de 263 doden. Alle Vlamingen kwamen uit het Hageland, vooral uit Betekom, waar een bescheiden monument aan de ramp herinnert.

Dit boek blijft vlammen als een epos van schande voor Vlaamse migranten en

langdurige pijn over emigratie van Italianen.

Renaat van der Linden

JAN SIEBELINK & JOHN JANSEN van GALEN

Dorpsstraat. Ons Dorp. Een briefwisseling. Amsterdam, Meulenhoff, 1996, 223 p. Zie ook: De Straat in drie kontrasten. In: *OVZ* 66 (1991), 134 en 201-202.

Hun straat telt een reeks gebouwen en elk gebouw is in hun geheugen gegrift met een eigen gelaat en beeld. In de huizen leven lieden met een onverbreekbare band, eerst dé Dorpsstraat en verder Ons Dorp, met een onverbidde wet van herinneringen, in een kinderlijk koesteren van voorstellingen die met wisselende maat opduiken, een klaslokaal met de indeling van rang en stand, de Bergweg met de ouderlijke woning. Beide auteurs noteren, op basis van hun persoonlijk temperament en familiaal en sociaal kader, de herinneringen aan Velp, een Gelders dorp in de gemeente Rheden, in het midden van onze eeuw met ca 60 % protestant, een vierde % R.K. en dan de andersdenkenden.

Jan Siebelink (1938) groeide op als de zoon van een Velpse bloemist, kweker en handelaar in bloemen, waar schoonheid van vorm en kleur domineren; John

Jansen van Galen (1940) als de zoon van een gewone, eerder een kleine timmerman, een ambacht waar baas en knecht maten en verhoudingen met het oog knap kan schatten en waar de leerjongen de naam van krullenjongen verkrijgt. In de verscheidenheid van levensomstandigheden beheersen hen een zelfde drang en wil: hun jeugd en familie en de ontwikkeling van de maatschappij in brieven vastleggen, het groeien en bloeien en stoeien van Velp. Jan Siebelink schrijft romans en daar ontdekt en beseft hij dat de 'herinneringen van een ijzingwekkende precisie' in hem leven. John Jansen van Galen noteert terecht, dat het geheugen 'ver reikt' op het platteland, in tegenstelling met de toestand in de stad. Bepaalde situaties zijn keurig en kleurig in hun geest geprent, de ongelooflijke verhoudingen in het klaslokaal. De leerlingen krijgen hun plaats naar rang en stand, in de letterlijke zin geheel en al, de kinderen van de geneesheer en de notaris bij het raam, de kinderen van de middenstanders - daar horen de twee auteurs in wording bij - in de middelste klasrij, en arbeiderskinderen tegen de muur. Dat geschiedt gewoon in het midden van onze eeuw. De rij bij het venster was voorbestemd door de middelbare school en kreeg daardoor recht op extra lessen. Beide auteurs beschouwen het als hun opdracht zoveel mogelijk vast te

leggen wat onherroepelijk verloren gaat of verloren dreigt te gaan.

Een zware zin eindigt met de vergankelijkheid en het einde. "Het is troostrijk dat wij de gelegenheid krijgen de 'faits en gestes' van alle mensen die ons lief waren, op papier te zetten, dat wij hen nog één keer mogen oproepen in hun dagelijkse handel en wandel. Ik merk hoe mijn pen over het papier snelt als ik al schrijvend weer op de Bergweg aanland bij mijn ouderlijk huis. Daarna, John, zullen ze voorgoed dood zijn. Eigenlijk zijn wij een bijzonder soort doodgravers."

De auteurs constateren vol spijt alom een verstedelijking. Een rustige dorpskom zoals weleer bestaat niet meer. Scholen werden luxe-appartementen. Hoeven ruimen plaats voor nieuwbouwwijken en bejaardentehuizen. 'Nederland wordt steeds meer één groot winkelcentrum, overal aan zichzelf gelijk', luidt o.a. een besluit.

In de jaren vijftig, in het midden van onze eeuw, koestert de jeugd vol optimisme een rotsvast vertrouwen in de toekomst, in jaren van onschuld, van geloof, hoop en liefde, houden de auteurs staande. Dat gevoel willen ze niet kwijtspelen en luisterrijk hoeden. "Wij zijn beiden dromers, John. Ons gedroom zal nooit ophouden." Notariële akten blijven ouderwets en wijken niet

af van de traditie. Het streven van beide schrijvers zal evenzeer standvastig volharden.

Intussen reikt de Landbouwniversiteit te Wageningen de titel van 'Ingenieur Landinrichtingswetenschappen. Specialisatie Landschapsarchitectuur' uit. De dames en heren met het diploma kunnen moeizaam zoeken naar Ons Dorp en de Dorpsstraat. Leeft een andere generatie in het andere en nieuwe landschap?

Renaat van der Linden

MIDAS DEKKERS

De vergankelijkheid. Amsterdam/Antwerpen, Contact, 1997, 256 p., 144 ill., literatuur en register.

Het leven lijkt een ladder. Om de top te bereiken moet je klimmen. Dankzij de maatschappelijke ladders kent elk zijn plaats. Kijk naar de kippen, met de top-kip. Een dergelijk aanknopingspunt bewijst dat Midas Dekkers een begaafd bioloog-auteur is. Boeken en tijdschriften staan vol van het streven naar de top. In menig huiskamer prijkte een levenstrap aan de wand. Weleer beschouwden de mensen het leven als een rad. De vier levenssappen in de antieke wereld glanzen, ook een rad, met parels van hout-sneden in het lijvig boek. De gezondheid was het evenwicht tussen de sappen. Volwassenen werden wrokkig

wegens zwartgalligheid. Teveel aan slijm stemden bejaarden droefgeestig. Dieren ondervinden niet zo 'n last van ouderdom. In die trant komt de bioloog met vele vergelijkingen en puike illustraties om de hoek zien, o.a. met het bestaan en vergaan van diersoorten, van dinosauriërs, etc. In de 19de eeuw, de periode van vooruitgang en verwachting verdween de levenstrap van de wand. Paarden worden locomotieven, zo constateert en vergelijkt een bioloog dat. Van het toppunt der schepping is de mens het enige dier dat zijn eigen nest bevuilt en soortgenoten over de kling jaagt. Denk aan de oorlogen in onze eeuw alom. Biologisch gezien heeft het leven geen doel. Wij leven van doelen allerhande, van strategieën en van uitdagingen.

De titels van de hoofdstukken behelzen geschiedenis, o.a. De romantische ruïne, De grote verbroekeling, Zo goed als nieuw, De tand des tijds. Het afbreken van oude, historische gebouwen voor ze aftakelen haalt het of restauratie dringt zo ver door, dat er een totaal nieuw gebouw verrijst. Niets blijft zoals het eerst was. De natuur wil dat. Daar houden wij niet van. De natuurbescherming oogst populariteit. Met het verleden als maatstaf kom je niet ver. Voor de vereering van de godin Vesta waren in het oude Rome alleen maagden goed

genoeg. In geval van onkuisheid gold de straf gruwelijk levend begraven. Voor moderne mannen in onze maatschappij dient de vrouw niet letterlijk meer een maagd te zijn. Het verlangen naar gaafheid blijft intussen. Ook een man dient compleet te wezen. In het land der blinden kan éénoog heersen. Een restaurateur toont hoe het vroeger was. Hoe cowboys er bij liepen, kunnen we niet weten. De film was in hun periode nog niet uitgevonden. Schilders en beeldhouwers treden in bepaalde graad en maat op als getuigen. Weleer stond niet het kunstwerk voorop, maar de kunst. Een kunstwerk kreeg als een woonst regelmatig een verfbeurt. Grens tussen restauratie en vervalsing verlegt zich in de loop van de tijd. Vele lieden wensten vroeger een ingrijpende restauratie voor hun spiegelbeeld! De bakker van Eeklo, gravure van Ph. Bouttats de Jongere (+ 1728), in het Muiderslot en in Eeklo, toont hoe elkeen zijn oude hoofd opnieuw laat bakken. Gaat het in de huidige periode met de moderne cosmetica en schoonheidschirurgen er anders aan toe, voor borsten en rimpels?

Rudy Kousbroek, auteur van *De onmogelijke liefde* (Amsterdam, 1988) noteert: 'Niets is zo erg, als de weg weten in een huis dat niet meer bestaat'. Met dat beeld situeert Midas Dekkers het tegenovergestelde van een souvenir,

een ontastbare herinnering. Dieren zien niet om, zelfs niet bij het grootste afscheid, bij de dood. Het eeuwige leven jaagt de mens na, langs een gemummificeerd hoofd en een gebalsemd lijk (foto van Bernadette Soubirous), langs opgezette (lievelings-)dieren allerlei, want elkeen wil oud worden. Niemand wil het zijn. Het eeuwige leven is als een figuur uit Gullivers Reizen, als een paradijs of luilekkerland. Maken vele culturen oude vrouwen uit voor heks? Oude dieren krijgen somwijlen speciale verzorging. Verval geeft zijn tekens, willens nillens. Als een persoon van zeventig zich inspant om er vijftig uit te zien, hoe kan iemand van dertig eerbied opbrengen voor iemand van zeventig, vraagt de auteur. Volgens hem heeft eerbiedwaardigheid geen verband met kapsalons en een zomerhoed. Ze heeft te maken met zelfrespect. In die zin ziet hij de vergankelijkheid. Daar het panorama naar boven toe zo mooi glanst, durven velen bij de afdaling van de berg niet naar beneden te kijken.

Midas Dekkers treft met vergelijkingen uit een cultuurhistorisch kader, beschikt over een rijke gedocumenteerdheid. Op die basis stralen talrijke volkskundige vondsten, ook bij deze bioloog-schrijver als ware parels. De twee illustraties, uit 1994 en 1996 i.v.m. de levenstrap bewijzen dat De vergankelijkheid ook in dit

opzicht als sprankelend werk voor het volksleven een meerwaarde biedt.

Renaat van der Linden

KATELIJNE ROTSAERT

Tussen Eva en Maria. De vrouw volgens de predikanten van de 17de en 18de eeuw. Aartrijke, Decock, s.d., 212 p., 15 ill.,

Vele jaren geleden bestond er kans bij een bejaarde pastoor twaalf keurig ingebonden boekjes aan te treffen. Die reeks is me immer bijgebleven: J.-A. De Vloo. *Sermoenen op de Zon-dagen*. Tweede uitgaaf. Nauwkeurig nagezien en verbeterd door een priester van het bisdom van Brugge. Eerste.. tot Twaalfde Deel. Brugge. G. Claeys-Weghsteen, drukker-uitgever, Witte Leertouwerstraat 1900.

In de reeks 'Historische monografieën' biedt Uitgeverij Decock uit Aartrijke het boek *Tussen Eva en Maria*. De auteur, een Brugse licentiate in de geschiedenis, speurt naar het beeld van de vrouw in de 17de en 18de eeuw, gezien door een predikantenbril.

Professor Michel Cloet verklaarde bij de presentatie hoe ruim tien jaar geleden dr. Hans Storme een repertorium van predicatieboeken samenstelde en aldus een basis legde voor het wetenschappelijk verantwoord gebruik van de predicatie-

lectuur voor de historie van de religieuze mentaliteit doorheen Vlaanderen. Bij dezelfde gelegenheid schetste hij de situatie van de predikanten. Het was moeilijk om een beeld van de vrouw te schetsen, vermits ze veelal verplicht waren te spreken "van horen zeggen..." Daarnaast beklemtoonde hij de toestand. "Er zijn weinig thema's zo onuitputtelijk als de vrouw en de liefde. Vrouwen worden gezocht en geschuwd, aangebeden en verguisd, bemind en gevreesd." De studie van Katelijne Rotsaert is de zesde in een reeks licentiaatsverhandelingen die in grote lijnen op de toenmalige preekboeken stoelt. Het staat voor de auteur en de huidige periode duidelijk vast dat de vrouw thans veel meer te zeggen heeft, in het gezin en openbaar, door de opvoeding en de omstandigheden. Welk beeld wordt er van de vrouw in de sermoenen opgehangen? De voorstelling is in ieder geval complex. Met betrekkelijke regelmaat beklemtoont de predikant de zwakheid van de vrouw, haar jaloersheid. Ze bleek alleszins veel minder rationeel dan de man. De emoties legden vlugger beslag op hun gemoed en gedrag. De vrouw liet zich, alweer volgens de predikanten, gemakkelijker tot zonde verleiden. Dan volgt onmiddellijk de vraag en daarnaast de uitleg: welke zonden kan men als typisch vrouwelijk

bestempelen? Hoogmoed, behaagzucht, ijdelheid en pronkzucht. Daar zal de mode zonder twijfel haar vaste rol in gespeeld hebben. Naast deze zonden treedt een ander aspect op de voorgrond, de macht en de geslepenheid van de vrouw, in contrast met haar zwakheid. De bijbel verstrekt een reeks argumenten en voorbeelden voor dit geval. Had Eva Adam niet tot de zonde verleid? Zijn Salomo of Samson niet ten val gebracht door hun vrouwen? De sermoenen hameren er op, dat de mannen bij de partnerkeuze zich niet mogen leiden door passie of verleidelijke schoonheid. De beschuldigingen drijven het zo ver, dat een man onder de indruk van bevalligheid zondige gedachten koestert of tot onkuisheid kan aangezet worden. Doordat de schuld voortdurend naar de vrouw geschoven wordt, wordt haar slechts een ondergeschikte rol in de samenleving, ook in het gezin toegedacht. Vanop de kansel weerklonk een menigte deugden voor de jonge meisjes, echtgenoten, maagden en weduwen. Maria straalt als voorbeeld die alle goede eigenschappen bezit. Gehuwde vrouwen bleven beter thuis om de zondigheid en de ijdelheid van de wereld te ontvluchten. Inzake kleding waren blote ruggen, mouwen die een deel van de arm lieten zien, verboden.

Het spreekt vanzelf dat in de toenmalige

predikatiën een antifeminisme heerste. Toch bestaat er een licht verschil in bepaalde voorstellen. Waar 17de-eeuwse preken de natuurlijke zwakheid en typische ondeugden van de vrouwen aanhaalden, deinsden de 18de-eeuwse preken er niet voor terug de vrouw als agent van de duivel af te schilderen.

De studie belicht de juridische positie, de economische betekenis en algemene beeldvorming van de vrouw in alle situaties. Telkens bestaat er onderscheid tussen het meisje, de vrouw als echtgenote, de vrouw als moeder en ook de alleenstaande vrouw.

Renaat van der Linden

Joris CLINCKSPOOR

De Wetterse Reuzen, Archieven vertellen over onze reuzen, 1621-1996.

Wetteren/Massemen, Et. Baele-Magda Clinckspoor, 1996, 121 blz.

In de titel "Archieven vertellen over onze reuzen" verantwoordt Joris Clinckspoor (°Wetteren 1922, †1996) reeds de korte inhoud van zijn boek. De auteur, gepensioneerd schoolhoofd, behoorde in 1939 als jong onderwijzer tot de allereerste leden van de Heemkundige Kring te Wetteren. Zijn eerste belangstelling ging naar de Wetterse molens. Hij is er in geslaagd

een inventaris van het molenpatrimonium op te maken met de iconografische gegevens en genalogische informatie over de molenaars. Nadien ging zijn belangstelling naar de lokale geschiedenis in verband met iconografie, genealogie, archief, paleografie. Samen met R. Uyttendaele en D. De Mol verleende J. Clinckspoor zijn medewerking aan het boek "*Wetteren, Fotoarchief 1860-1962*", 1985, Universa Wetteren, 488 blz. De familiestam "Clinckspoor" en deze van Jan Broeckaert heeft hij grondig onderzocht. Hij publiceerde in 1987 het boek "*Jan Broeckaert 1837-1911*", Universa Wetteren, 206 blz. Door zijn zoeken, transcripties en bestuderen van archieven kwam de auteur in contact met het gemeentearchief, en verdiepte hij zich in de fondsen die zich bevinden in de Rijksarchieven van Wetteren, Gent en Beveren.

Als gepensioneerde belande J. Clinckspoor als waarnemend archivaris in het Gemeentearchief te Wetteren. Vele jaren heeft hij besteed aan het ordenen en beschrijven van het archiefbestand. Langs die weg nam hij kennis met de uittreksels over de reuzen vanaf 1621 tot 1996, met als eindresultaat de uitgave van "*De Wetterse Reuzen*".

De inleiding van het boek vangt aan met een "Korte geschiedkundige schets" (blz. 1-5) sinds het Bourgondisch tijd-

perk (1384-1482) tot nu. Nadien volgen negen hoofdstukken (blz. 7-67) waarin uittreksels van de archiefstukken worden aangehaald met commentaar vanaf 1592, met de datum van de oudste kerkrekening, gevolgd door 1622 waarin het ontstaan van de reuzen wordt vermeld. Zo maken we in 1622 kennis met Gilles Keldermans, Wetters kleermaker, die de eerste Wetterse reuzen bouwde. De beelden hadden geenszins het uitzicht van de huidige reuzen. Het betaalde materiaal vermeldt hoofd, helm en romp van gevlochten wijmen. De uitgaven werden betaald door de parochie. Het waren dus kerkreuzen.

Vanaf 1683 tot 1786 werd het bestaan, onderhoud, herstel en ommeegang van de reuzen aan de parochie toevertrouwd.

In 1754 gooide de parochie het op een akkoord met Joannes Gaerens, beeldsnijder voor het maken van nieuwe reuzen. Er werden heel wat stielmannen bij betrokken, o.a. de schrijnwerker voor het lijf; de smid voor ijzeren vijzen, moeren en nagels; de koperslager voor sabel en pluim.

Stalen voor de kleding kwamen uit Gent. De overeenkomst vermeldt dat Gaerens nieuwe hoofden moest maken zoveel mogelijk naar het model van de oude reuzenhoofden die hem werden getoond. Wellicht worden we hier geconfronteerd met het uitzicht van de

huidige reuzen, stijlkenmerken van het classicisme, de reus voorgesteld als Romeins veldheer.

In de jaren 1864-1879 werd heel wat geld besteed aan het onderhoud en restauratie van de reuzen. Uiteindelijk werd dan in 1885 besloten de bestaande reuzen te vervangen door nieuwe figuren van hetzelfde type. De vernieuwing werd door de gemeente toevertrouwd aan de Wetteraar Serafien De Maertelaere, gecopieerd naar het ontwerp van Joannes Gaerens. De jongste kledij dateert van 1988, gemaakt ter gelegenheid van het Reuzenjaar, de viering van de 375ste verjaardag van de Wetterse reuzen. Qua stijlkenmerk vermoed ik dat ze afstammen uit de periode van het neoclassicisme. De auteur heeft in "*De Wetterse Reuzen*" zeer veel aandacht geschonken aan talrijke bijlagen (blz. 70-121), geweid aan uittreksels van kerkrekeningen en resolutieboeken.

Uit dit kort overzicht mogen we besluiten dat Joris Clinckspoor heel wat nieuwe gegevens verstrekt over de reuzen. Zijn studie is een waardevolle aanwinst voor de geschiedenis van de gemeente met de mooiste reuzen van 't land.

Ten slotte nog een dankwoord aan het gezin Et. Baele-Magda Clinckspoor voor de schenking van een exemplaar

van "De Wetterse Reuzen" aan het Oost-Vlaams Reuzenarchief.

Marcel Daem

K. VERHELST & R. VAN LAERE

De Eerste Wereldoorlog in Limburg. Verslagen (Limburgse Documenten I.8) Hasselt, Provinciebestuur (PCCE, D. van Leeuwenstraat 23, 3840 Borgloon), 1997, 1.029 p.

Aan de Eerste Wereldoorlog werden, tachtig jaar na het afsluiten van die Grote Oorlog, meer wetenschappelijke onderbouwde studies geweid. Dit is blijkbaar een gevolg van het feit dat de directe getuigen bijna allen verdwenen zijn en het dus mogelijk wordt om met een grotere afstandelijkheid naar die zwarte periode terug te kijken, los van alle bommen en granaten.

Om het lokaal leven in die periode beter te kunnen situeren kan men een beroep doen op de verslagen van Belgische pastoors en kloosteroversten. Deze werden in 1919 door hun respectieve bisschoppen gevraagd om een verslag op te maken over de toestand van hun parochie tijdens de voorbije vier jaren. Als leidraad kregen ze een vragenlijst, die naast kerkelijke elementen tevens oog had voor de andere zaken. De kloosteroversten dienden het enkel te hebben over wat er zich binnen hun

klooster had afgespeeld. Voor Limburg kreeg men aldus 200 (van de 247) pastoorsverslagen en 46 kloosterverslagen. Afhankelijk van de inzet van de pastoor en van de gebeurtenissen krijgt men een uitvoerig(er) relaas over verschillende elementen, zoals de werking van de voedings- en kledingscomiteiten. Voor wat de klokken betreft zijn de nog 113 bewaard gebleven beschrijvingen uit 1917 bewaard gebleven. Dit was eveneens op bisschoppelijk initiatief gestoeld geweest en behoorde bij de ondersteuning van de patriottische houding van kardinaal Mercier. Aangezien vele klokken tijdens de Tweede Wereldoorlog weggehaald werden is dit voor enkele kerken, die ze nadien niet hebben teruggekregen, een ideale bron. Deze pastoorsrapporten zijn een dikwijls vergeten eersterangsverslag voor de reconstructie van het dagelijks leven in een kleine(re) dorpsgemeenschap.

Harry van Royen

J. SALMAN

Een handdruk van de tijd. De almanak en het dagelijks leven in de Nederlanden, 1500-1700. Zwolle, Waanders, 1997, 112 p., ISBN 90 400 9985 5

De almanak is een product dat samen gaat met de technische innovaties in het

drukproces. Deze kleine boekjes waren voor vele drukkers een gegeerde bron van inkomsten en behoorden tot de vaste producten bij leurhandelaars. Ze werden in grote oplages aangemaakt en verkochten als zoete broodjes. Het is daarbij een West-Europees fenomeen: ook in de omliggende landen was de almanak een veel gevraagd en gebruikt product. Als gebruiksvoorwerp zijn er evenwel weinig bewaard gebleven: de papierkwaliteit was niet optimaal en wat voor nut heeft het om de almanak van het voorbije jaar te houden als men de nieuwe voor het komende jaar net gekocht heeft. De kleine Snoecks almanak van nu wordt allicht ook niet door iedereen bijgehouden.

De almanak, en wat men er allemaal in kon vinden, werd op een zeer vlot geschreven en vooral fraai geïllustreerde manier bekeken in deze studie. Er wordt gekeken naar alle stadia van de productie en de verkoop, en uiteraard over de informatie die men eruit haalde, en de evolutie hiervan.

De Zuid-Nederlandse impact in deze studie is beperkt (een referentie van M.Baelde in *Biekorf*), de drie in 1983 aan de RUG gemaakte licentiaatstudies met een analyse van de Antwerpse, Brugse en Gentse almanakken (16de-18de eeuw) werden niet gebruikt. Desalniettemin is het een

fraaie publicatie met vooral accentverschuivingen (andere voorbeelden van steden en almanakken). Dit mag zeker geen belemmering zijn voor het Vlaams publiek.

Harry van Royen

E. DE BENS

De pers in België. Het verhaal van de Belgische dagbladpers. Gisteren, vandaag en morgen. Tielt, Lannoo, 1997, 480 p., ISBN 90 209 3222 5

De pers heeft in Vlaanderen een geweldige geschiedenis en dito impact gehad. Naast de lokale (weekblad)pers, die vooral tussen 1848 en 1914 zijn hoogtepunt heeft gekend, werd de fakkel op het vlak van nieuwsverspreiding en ideologische boodschap van in de jaren 1880 overgenomen door de dagbladen.

Hun dagelijks karakter, grotere oplage en dus lagere prijs, bleken een belangrijk voordeel te zijn tegen de weekkranten. In het Interbellum pakten die dagbladen dan nog eens uit met een wekelijks magazine, zodat hun marktaandeel nog toenam. Na de Tweede Wereldoorlog, wanneer het streeknieuws aan belang wint, is het dagblad de nieuwsbrenger bij uitstek. Vanaf de jaren tachtig komt ook dit medium onder druk te staan, vooral dan van de

steeds verder uitdeinende televisiemogelijkheden en zenderopties. De evolutie van dit medium volgen is zeker een volkskundig taak. De uitbatingsproblemen zijn dan misschien te technisch, maar de verkooppunten (waar kon men vroeger een krant kopen en waar nu?) zijn dat zeker niet, evenals de commerciële diversificatie in andere communicatiekanalen (VTM bv.) of in de nieuwsvoorziening voor lokale radio's. De toename van de "riooljournalistiek" is dan weer een ander volkskundig gegeven dat sinds een jaar (de dood van Lady Di) zeer actueel blijft.

Het boek van De Bens is vooral sterk voor wat de laatste twintig jaar betreft, de periode van de grote mediaveranderingen.

Harry van Royen

F. DE NAVE E.A.

Jakob Smits, etser & lithograaf.
Antwerpen, De Gulden Roos, 1997, 260 p., ISBN 90 76138 01 X

Jakob Smits is zeker een van de interessantste etsers van het verdwenen kempenleven. Vooraleer verder te kunnen werken aan een contextualisering van zijn werk, en tegelijkertijd dat van de anderen van de School van Mol, in totaal een zeventigtal, was de samenstel-

ling van een oeuvrecatalogus noodzakelijk. De eerdere dateert immers van 1935 en is alleen nog antiquarisch te bekomen.

Jakob Smits werd in 1855 in Rotterdam geboren en volgde een internationale opleiding tot decoratieschilder. Dit bracht hem in Brussel, München, Wenen en Rome. Na een korte start in het Amsterdam van 1884 liet hij alle traditionele perspectieven varen en richtte zich op het naturalisme. Dit bracht hem in contact met boereninterieurs, waar men immers meende om nog de meest authentieke levensvormen te kunnen zien. Op zoek naar goede locaties belandde hij in Mol-Achterbos, waar hij in 1888 neerstreek.

Naast religieuze onderwerpen staat de Kempische boer en zijn woonstede centraal. In 1928 overleed hij in Achterbos, waar hij ook begraven ligt. De kunstenaarskolonie, met een Dirk Baksteen, verzamelde een heel oeuvre dat niet alleen van zuiver kunsthistorisch belang is, maar evenzeer vanuit sociaal-historisch standpunt.

De nieuwe oeuvrecatalogus is niet alleen een aanzet tot vernieuwd werk, maar is op zichzelf een kunststaaltje door het gebruik van een bijzondere papiersoort.

Harry van Royen

1. HUIZINGA

Een nuttelijke practijke van chirurgien. Geneeskunde en astrologie in het Middeleeuwsche Nederlandse handschrift Wenen, Österreichische National bibliothek, 151. Hilversum, Verloren, 1997, 537 blz., ISBN 90 6550 292 0

De aandacht voor de geschiedenis van de geneeskunde, en vooral dan van de alternatieve varianten, maakt de studie van de middeleeuwse geneeskunst tot een interessant vergelijkingspunt. Toen werd immers de geneeskunst, door een doctor medicinae voor de betere klasse tot een barbier of een smid voor de volksklasse, gezien als een combinatie van medische kennis (gestoeld op de vier humoren: bloed, slijm, gele en zwarte gal, met een permanente heilzame werking door aderlatingen), astrologie en astronomie.

Het handschrift wordt uiteraard minutieus besproken, niet alleen een gedetailleerde beschrijving van de indeling en de ontstaans-elementen van de verzamelbundel, maar eveneens van de watermerken in het papier, die een extra dateeringsbron zijn. De inhoud van de medisch-astrologische teksten wordt uiteraard uitvoerig belicht. Hoe de middeleeuwer dacht over en rond zijn gezondheid wordt hier duidelijk. Het handschrift wordt ook gesitueerd in de

medische wereld van toen: letterlijk van doctor tot kwakzalver. Hierbij worden uiteraard alleen de te determineren medische beroepsgroepen (inclusief vroedvrouwen, apothekers én stoofmeesters) bekeken, niet de huisremedies.

Het handschrift werd door een professioneel scribent gekopieerd ten bate van de handbibliotheek van een doctor. Op vlak van taalanalyse kan uitgemaakt worden dat het hier een Brabants handschrift betreft, allicht uit Tienen.

Het boek zal zowel amateurs van middeleeuwse handschriften boeien, als diegenen die meer wensen te weten over de geneeskunst in de Late Middeleeuwen. De uitgebreide literatuurlijst biedt de mogelijkheid om in de diverse aspecten verder te zoeken.

Harry van Royen

BAKKERIJMUSEUM

Bij het verlaten van de autosnelweg in Veurne (afrit 1) ziet U rechts onmiddellijk de schilderachtige gebouwen liggen van de 17de eeuwse Zuidgasthuishoeve waar het Bakkerijmuseum is ondergebracht.

Op een mote staat ons sierlijk molentje "Duveltje der Nachten". Deze éénmansstaakmolen werd in 1995 ingehuldigd en zal in de nabije toekomst gebruikt worden om in eigen behoeften van bloem te voorzien.

In het uitzonderlijk kader van het vroegere woonhuis vindt U een collectie primitieve gebruiksvoorwerpen, prachtige vormen en machines van de brood-, banket-, suikerbakkerij, ijsbereiding, chocolaterie, hostie- en wafelbak.

Ons snoepwinkeltje en bakkerijtje anno 1900, de Leuvense stoof en de oude houtoven doen U dromen van lang vervlogen tijden.

Het 14de eeuwse keldertje is omgevormd tot een tijdelijke tentoonstellingsruimte.

In de vroegere melkstal werd een nieuwe bakdemonstratieruimte met gezellige gelagzaal ondergebracht.

U kunt er tevens op het videoscherm de evolutie volgen "Van graan tot brood".

Een aparte tentoonstelling toont U "Historische en hedendaagse broden uit de wereld".

Geleid bezoek steeds mogelijk op afspraak.

Tijdens de schoolvakantie : telkens op dinsdag bakdemonstratie doorlopend van 10 tot 16 uur. (Uitgezonderd feestdagen).

ALVAST HARTELIJK WELKOM !

1 APRIL - 30 SEPTEMBER:

10-12 u. En 14-18 u. (weekend 14-18 u.)

1 OKTOBER - 31 MAART:

14-17 u. (gesloten op zaterdag)

GESLOTEN OP VRIJDAG (uitg. juli en augustus)

Albert I-laan, 2, 8630 Veurne - tel. 058/31.38.97 - fax 058/31.24.71